AL. GRAUR

EVOLUȚIA LIMBII ROMÎNE

PRIVIRE SINTETICĂ

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ

Al. Graur

EVOLUŢIA LIMBII ROMÎNE

PRIVIRE SINTETICĂ

AL. GRAUR

EVOLUȚIA LIMBII ROMÎNE

PRIVIRE SINTETICĂ

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
BUCUREȘTI — 1963

CUVÎNT ÎNAINTE

Punctul de plecare al acestei lucrări a fost o broşură destinată străinătăţii; scopul ei a fost de a informa pe oamenii de cultură cu privire la originea, evoluţia şi situaţia actuală a limbii romîne. Avînd însă în vedere că nu este o lucrare de compilare, nici un manual, ci exprimă foarte adesea punctul de vedere al autorului, bazîndu-se pe lucrări ale sale, publicate şi nepublicate, s-a considerat folositor să se tipărească şi în romîneşte, pentru informarea unor cercuri mai largi de cititori romîni care, fără a fi specialişti în lingvistică, se interesează totuşi de problemele limbii şi dispun de o orientare elementară asupra acestora.

Se presupune deci că cititorul este familiarizat cu principalele date privitoare la istoria Europei, aşa că autorul nu s-a simţit obligat să intre în amănunte asupra tuturor faptelor discutate în lucrare. Pe de altă parte, chiar felul cum a fost concepută informarea, independent de gradul de cunoştinţe al cititorilor, impunea să se treacă cu vederea foarte multe amănunte, mai mult sau mai puţin definitiv stabilite în alte lucrări. Aici este nevoie, desigur, de unele explicaţii.

Începînd din ultimul sfert al secolului trecut, lingvistica istorică a repurtat mari succese în descrierea completă a evoluţiei diverselor limbi, pe baza înregistrării tuturor detaliilor accesibile pentru noi. Există astăzi, pentru mai fiecare limbă cunoscută, manuale şi tratate sistematice, dotate cu indice bogate, în care găsim toate regulile de transformare a elementelor limbii în decursul istoriei ei şi toate abaterile de la aceste reguli. În ce priveşte limba romînă, s-ar putea cita ca model Istoria limbii romîne *a lui Ovid Densusianu (care, din păcate, nu trece de se-*

colul al XVI-lea). În lucrările de acest fel, care constituie un adevărat tezaur al științei noastre, avem toate materialele pentru degajarea liniilor mari de dezvoltare a limbii. Din păcate însă, tocmai acest aspect al istoriei limbii, din multe puncte de vedere cel mai important, a atras foarte puțin atenția pînă acum. Un exemplu va lămuri mai bine despre ce e vorba.

Putem afla din lucrările de istorie a limbii că într-un anumit text romînesc din secolul al XVII-lea apare o singură dată forma de plural leoparduri. *Se înțelege că manualele o consemnează cu grijă și-i dau tot atîta importanță — dacă nu mai multă chiar — ca și pluralelor normale. Dar dacă constatăm că această formă de plural este izolată, că prezența ei nu duce la nici o consecință pentru evoluția ulterioară a pluralului sau a genurilor în romînește, nu sîntem în drept să facem abstracție de ea atunci cînd ne interesează dezvoltarea limbii în ansamblu?*

Ceea ce trebuie să ne preocupe, după ce avem adunate faptele de amănunt, este felul cum s-a schimbat limba în general. A înțelege transformările pe care le-a suferit structura limbii de-a lungul istoriei ei înseamnă, implicit, a recunoaște tendințele ei actuale, a deduce modificările la care trebuie să ne așteptăm de aici înainte. Mi se pare că aceasta este sarcina de căpetenie a lingvisticii.

Dorind să contribuie la îndeplinirea acestei sarcini, autorul prezentei lucrări are în vedere, pentru un viitor nu prea îndepărtat, redactarea unei cărți intitulate Tendințele actuale ale limbii romîne. *Deocamdată prezintă cititorilor o expunere sumară, mai potrivită pentru un public mai larg și mai ușor realizabilă în stadiul actual al cercetărilor noastre, și speră că nu i se va reproșa nici întinderea modestă a lucrării, nici absența a tot felul de amănunte cunoscute din alte opere lingvistice. Dacă a izbutit, în primul rînd, să arate, în liniile cele mai largi, cum se prezintă astăzi limba romînă în raport cu fazele ei mai vechi, în al doilea rînd, să justifice necesitatea de a se studia evoluția limbii sub aspectele ei generale, autorul va considera că și-a ajuns scopul.*

LIMBA ROMÎNĂ

Pe teritoriul actualei Republici Populare Romîne şi pe teritoriile învecinate se vorbeau în antichitate mai multe limbi înrudite între ele. Principalul grup de idiomuri din această regiune aparţinea limbii trace, de care ţineau variantele vorbite de daci şi de geţi. Sciţii şi sarmaţii vorbeau limbi iranice. Mai trebuie amintită limba ilirică, pe care, după cît se crede, în general, o continuă astăzi albaneza. Dar limba romînă nu este urmaşa nici uneia dintre limbile pomenite, ci, aşa cum o dovedeşte categoric structura ei, ea reprezintă o variantă evoluată a limbii latine, transplantată în Dacia şi împrejurimi de coloniştii aduşi aici în primele secole ale erei noastre.

La formarea poporului romîn au contribuit, fără îndoială, descendenţii populaţiilor autohtone din Dacia. Dar aportul limbilor vorbite de aceste populaţii la constituirea limbii romîne este destul de redus şi nu priveşte trăsăturile ei esenţiale. Dacă din punctul de vedere etnic primul strat îl formează autohtonii, din punctul de vedere lingvistic ei n-au putut furniza decît al doilea strat. Prin urmare istoria limbii romîne trebuie începută cu date asupra limbii latine, urmînd ca faptele de substrat să fie înregistrate ca elemente adăugate ulterior.

Cu cîteva mii de ani înainte de era noastră, pe un teritoriu încă insuficient definit, se vorbea o limbă pe care în mod convenţional o numim indo-europeană, deoarece, ca să o cunoaştem, a fost nevoie să o reconstruim, comparînd mai multe limbi europene cu limba indiană şi cu alte limbi din Asia. Pînă astăzi se vorbesc limbi

indo-europene în India, în Iran (cu varietăţi în alte părţi ale Asiei şi în Caucaz), în Armenia, iar în Europa aparţin aceleiaşi familii limbile slave, baltice, germanice celtice, italice, albaneza şi greaca. Printre limbile indo-europene dispărute fără a lăsa urmaşi direcţi se numără şi traca.

Din trunchiul comun s-au desprins, rînd pe rînd, ca dialecte, diferite idiomuri (cele pe care le-am numit mai sus şi altele, care apoi au dispărut fără a fi astăzi reprezentate prin variante ulterioare). După migraţiuni îndelungate pe teritorii mai întinse sau mai restrînse, aceste idiomuri, devenite limbi aparte, s-au fixat pe teritoriile unde ne-au fost cunoscute istoriceşte, scindîndu-se, la rîndul lor, în dialecte. Limba italică adusă în Italia, după cît se crede, cam pe la anul 1000 înaintea erei noastre, ni se prezintă, după trecerea cîtorva sute de ani, sub mai multe forme, destul de deosebite între ele : limba oscă şi limba umbriană, avînd la rîndul lor diferite variante, şi limba latină, vorbită pe un teritoriu restrîns, la Roma şi în jurul ei (o parte din Latium). În Italia se mai vorbeau şi alte limbi, printre care în primul rînd trebuie menţionată greaca, adusă de colonişti în sudul Italiei şi în Sicilia, celtica în nordul Italiei şi altele, printre care unele neindo-europene. Treptat romanii cuceresc toate regiunile Italiei, Sicilia, Sardinia şi îşi impun limba peste tot, astfel încît în primul secol al erei noastre nu mai rezista decît limba greacă în unele cetăţi din sud. Se înţelege că şi latina s-a transformat în cursul acestei răspîndiri, devenind dintr-o limbă locală, rustică, o limbă de circulaţie internaţională, vehicul al unei civilizaţii avansate, nu fără o serioasă influenţă din partea limbii greceşti.

Procesul a continuat apoi, limba latină extinzîndu-se pe rînd în nordul Africii, în Spania, în Galia, în Britania, în nordul Peninsulei Balcanice, în Dacia, în Panonia. Numai pe teritoriile unde se impusese limba greacă, latina n-a putut prinde. În Balcani, se găsesc inscripţii latine numai la nord de o anumită linie, iar la sudul acesteia domnesc inscripţiile în greceşte. Au fost şi teritorii pe care latina le-a cîştigat, dar apoi le-a pierdut (Britania, Africa).

Răspîndită pe vaste întinderi și servind mase considerabile de vorbitori, latina n-a putut rămîne unitară, mai ales că autoritatea imperiului s-a șubrezit treptat. În cea de-a doua jumătate a mileniului întîi al erei noastre, se putea constata existența mai multor limbi romanice, diviziuni a ceea ce mai înainte era limba latină. Se numără astfel zece limbi care, în evul mediu, reprezintă latina: de la apus la răsărit, portugheza, spaniola, catalana, provensala, franceza, sarda, retoromana, italiana, dalmata, romîna.

Aceasta din urmă este atestată pe patru teritorii diferite și sub patru nume diferite: în Dacia, dacoromîna; în Pind, aromîna sau macedoromîna; în Meglen, meglenoromîna; în Istria, istroromîna. Nicăieri întregul teritoriu desemnat sub numele citat nu este în întregime ocupat de romînă și nicăieri romîna nu se întinde numai pînă la limitele teritoriului citat. În primele secole ale mileniului întîi, limba latină, eventual poate chiar limba romanică în care se transformase latina, ocupa o arie compactă cuprinzînd tot nordul Peninsulei Balcanice, Panonia și Dacia.

Ideea cu totul neverosimilă că romanii ar fi nimicit în întregime populația autohtonă din Dacia nu mai are astăzi nicăieri susținători. Ea contrazice tot ce se știe despre politica de expansiune a Romei.

Dacia a fost transformată în provincie romană de împăratul Traian la anul 106 al erei noastre. La anul 271, împăratul Aurelian a restras în dreapta Dunării administrația romană și legiunile. Rezultă că Dacia a stat sub administrația romană numai 165 de ani. De aici unii trag concluzia că populația locală n-a avut timpul necesar ca să învețe limba latină, deoarece pentru înlocuirea unei limbi cu alta ar fi nevoie de cîteva sute de ani. La aceasta se mai adaugă argumentul că autohtonii nici nu aveau de la cine să învețe latinește, deoarece Dacia a fost colonizată cu oameni aduși din toate colțurile Imperiului Roman (din Spania, din Siria etc.), care nici ei nu știau latinește. Prin urmare, dacă astăzi pe teritoriul vechii Dacii găsim o limbă romanică, trebuie să credem că a fost impor-

tată din altă țară, unde romanii și-au păstrat mai multă vreme stăpînirea.

Raționamentul acesta este lipsit de orice valoare. Pentru a i se da oarecare tărie, se face apel la unele surse antice, inspirate de anturajul curții imperiale, care pretind că întreaga populație romană a urmat legiunile în retragerea lor, și deci în Dacia n-au mai rămas decît dacii. Lucrul este cu totul de necrezut: o populație în ansamblul ei nu-și poate părăsi țara, dar împăratul trebuia apărat contra învinuirii de a fi lăsat pe coloniștii romani în puterea barbarilor. E semnificativ și faptul că nici o sursă nu vorbește de redistribuiri de pămînt în dreapta Dunării. Ce vor fi devenit masele de coloniști dislocați?

Cît privește afirmația că timpul scurt nu a permis învățarea limbii latine, ea este încă și mai puțin demnă de atenție. Nu se poate impune unei populații un anumit termen pentru părăsirea limbii sale, totul depinde de împrejurări. Limba greacă încă nu a fost eliminată în sudul Italiei, unde de aproape două milenii și jumătate populația care o vorbește a fost întîi sub oblăduirea romană, apoi sub cea italiană. În Haiti, stăpînirea franceză a durat numai 110 ani, iar limba franceză (sub două aspecte destul de diferite între ele) a rămas singura limbă a insulei. Elementele care determină această diversitate de tratament sînt multiple și nu este locul să le discutăm aici, unul singur mi se pare însă că trebuie prezentat. După ce populația autohtonă din Haiti a fost exterminată, insula a fost colonizată cu africani din diverse regiuni ale continentului negru, care vorbeau limbi diferite și nu se puteau înțelege între ei. Singura soluție ca să poată trăi la un loc a fost să adopte cu toții limba oficială, franceza, ceea ce au și făcut. Poate că în momentul cînd a fost înlăturată administrația franceză, nu toți locuitorii vorbeau franceza, dar răspîndirea ei a putut continua și după aceea, pînă la generalizare.

Situația nu era exact aceeași în Dacia. Aici populația băștinașă n-a fost exterminată. Dar a intervenit un element de care am pomenit mai sus: coloniștii, veniți din toată lumea romană, vorbeau limbi diferite

şi tocmai de aceea singurul mijloc de a se înţelege, atît între ei cît şi cu băştinaşii, a fost folosirea limbii latine. Să adăugăm că în diverse împrejurări Imperiul Roman a deţinut capete de pod în stînga Dunării şi mai ales că oamenii de pe cele două maluri ale fluviului au continuat să întreţină relaţii de tot felul, ceea ce de altfel s-a întîmplat în întreg decursul evului mediu : populaţii din ţinuturile romîneşti s-au strămutat în sudul Dunării, populaţii din ţinuturile bulgăreşti s-au aşezat la nord de fluviu. Astfel, la organizarea limbii romîne au putut contribui şi o parte dintre urmaşii celor care au părăsit Dacia în timpul lui Aurelian.

Latina introdusă în Dacia a fost o limbă simplificată sau, mai bine zis, simplă, nu numai pentru că servea ca mijloc de înţelegere între populaţii diverse, care nu o cunoşteau perfect dinainte, ci şi pentru alte motive. Cei care, la venirea lor în Dacia, ştiau latineşte, chiar dacă într-o oarecare proporţie proveneau de la Roma, vorbeau o limbă populară, deosebită de cea pe care o găsim, de obicei, în textele literare ajunse pînă la noi. Ştiu bine că se face adesea prea mult caz de noţiunea de „latină vulgară", uneori mergîndu-se pînă acolo încît se crede sau se lasă a se crede că ar fi vorba de o limbă radical deosebită de latina clasică. În realitate, nu erau decît două aspecte ale aceleiaşi limbi, poate mai puţin deosebite între ele decît sînt astăzi franceza academică şi pariziana familiară. Dar, oricum, între cele două aspecte exista o deosebire. Cum destul de repede influenţa oficialităţii a slăbit simţitor, iar, în părţile noastre, ştiinţa scrisului şi a cititului a devenit o raritate, dacă nu cumva a dispărut cu totul, limba a căpătat libertatea de a se simplifica, nemaifiind ţinută în frîu decît de necesitatea de a servi ca mijloc de comunicare între toţi membrii colectivităţii. De aceea, este probabil că, în vremea aceea, latina a evoluat mai repede în Dacia decît în alte regiuni şi mai ales în apus.

În perioada următoare, cînd intervine influenţa slavă, aceasta acţionează, cel puţin parţial, în sensul reţinerii limbii romîne de la o evoluţie prea rapidă : deoarece

structura limbilor slave coincide în multe privințe cu cea a latinei, romîna a fost împinsă să păstreze diverse trăsături pe care latina populară avea tendința să le elimine.

Din punctul de vedere fonetic, romîna, ca și celelalte limbi romanice, a renunțat la diferența dintre vocalele lungi și scurte, păstrînd pentru fiecare grad de deschidere o singură vocală de durată mijlocie. De asemenea, a eliminat consoana *h*, slab pronunțată încă din epoca anterioară. Accentul, cu unele excepții general romanice, este menținut, în fiecare cuvînt, pe silaba pe care se găsea în latina republicană.

Consoanele urmate de un *iot* (provenit din consonantizarea unui *i* sau degajat înaintea unui *i* lung sau a unui *e* scurt) au fost iodizate, ceea ce a constituit punctul de plecare pentru apariția a diferite șuierătoare și africate, la diverse momente: *ts* (scris astăzi *ț*: *terra* › *tierra* › *țară*), *dz* (devenit apoi *z*: *hordeum* › *ordz* › *orz*), *š* (scris azi *ș*: *sessum* › *șes*), *ž* (scris azi *j*: *medius locus* › *mijloc*), *č* (scris azi *c* înainte de *e* și *i*: *cera* › *ceară*), *ğ* (scris azi *g* înainte de *e* și *i*: *gemo* › *gem*). *Iot* urmat de *o* și *u* a devenit *ğ*, apoi *ž* (scris astăzi *j*: *iocus* › *joc*); *u* consoană devine *v* (fricativă sonoră, pereche a fricativei surde *f*: *uacca* › *vacă*). Prin introducerea acestor consoane, romîna este pregătită pentru a se apropia de limbile slave.

Inovații particulare romînei: labiovelarele *cu*, *gu* sînt înlocuite cu *p*, *b* înainte de *a*, *o*, *u*, iar înainte de *e*, *i*, sînt înlocuite cu *č*, *ğ* (*aqua* › *apă*; *lingua* › *limbă*; *quinque* › *cinci*; *sanguis* › *sînge*). Apar vocalele mediale nerotunjite și nepalatale, *ă*, *î* (*parentes* › *părinți*; *riuus* › *rîu*).

Trec peste problemele de distribuție (un anumit fonem este suprimat într-o anumită situație, sau este înlocuit cu alt fonem, pe cînd în alte situații el se menține) și amintesc numai că romîna dezvoltă un joc de alternanțe original. Pe de o parte, *a* neaccentuat devine *ă* (*carbone* › *cărbune*), *o* neaccentuat devine *u* (*portare* › *purta*), ceea ce în unele împrejurări poate contribui la diferențierea formelor morfologice ale aceluiași cuvînt; pe de altă parte, în anumite situ-

ații fonetice, *e* se schimbă în *a*, menținîndu-se muierea consoanei precedente (ceea ce se notează cu *ea*: *sera* › *seară*, pluralul fiind *seri*), *o* se schimbă în *a*, menținîndu-se labializarea consoanei precedente (ceea ce se notează cu *oa*: *nocte* › *noapte*, pluralul fiind *nopți*), și aceasta nu numai că contribuie la diferențierea formelor morfologice, dar ajunge la un moment dat să fie un proces pur morfologic, căci nu se mai produce decît acolo unde e cerut de morfologie; atunci se dezvoltă și alternanța *a*/*ă* fără legătură cu locul accentului (*scară*, pl. *scări*). De asemenea, apare un joc de alternanțe consonantice, despre care voi vorbi mai departe și care face ca romîna să devină o limbă de tip consonantic.

Ca și în celelalte limbi romanice, tipurile de flexiune se împuținează. Dispare declinarea a V-a, confundată în general cu prima, dispare declinarea a IV-a confundată cu a II-a (unele urme se vor elimina mult mai tîrziu). Declinarea a III-a se unifică, prin faptul că imparisilabicele păstrează sau numai forma scurtă (*serpens* › *șarpe*), sau numai pe cea lungă (*parente* › *părinte*). Rămîn puține excepții, al căror număr scade, de altfel, necontenit în decursul istoriei. La acestea, diferența apare între singular, mai scurt, și plural, mai lung : *homo-homines* › *om-oameni*. Și numărul tipurilor de adjective se reduce : cele cu trei terminații păstrează numai două (neutrul se confundă cu masculinul la singular și cu femininul la plural), cele cu două terminații nu mai au decît una, adică de fapt nu mai prezintă nici o diferențiere la nominativ-acuzativ (*bonus*, *bona*, *bonum* › *bun*, *bună*; *uiridis*, *uiride* › *verde*, așa cum *felix* › *ferice*).

Dacă lăsăm la o parte vocativul, despre care va fi vorba mai departe, declinarea nearticulată a păstrat forme cazuale specifice numai pentru genitiv-dativul femininului singular (nom.-acuz. *capră* ‹ lat. *capra*, gen.-dat. *capre* ‹ lat. *caprae*). Încolo, diferențele sînt marcate numai cu ajutorul flexiunii articolului, hotărît sau nehotărît. Se poate astfel urmări o neîncetată tendință spre simplificarea și sistematizarea flexiunii nominale.

Aceeaşi tendinţă este vizibilă şi în evoluţia flexiunii verbale. Trebuie, în primul rînd, amintite unele fapte general romanice : eliminarea verbelor deponente şi dezvoltarea formaţiilor analitice. Deja în latină timpurile trecute ale pasivului erau formate cu participiul verbului de conjugat şi cu formele personale ale verbului „a fi". Limbile romanice generalizează acest mod de formare la întregul pasiv. La activ, se creează perfectul compus, din participiul trecut şi prezentul verbului „a avea" ; dar mai-mult-ca-perfectul, compus din participiu şi imperfectul verbului „a avea", se întîlneşte numai în romanica apuseană şi în aromînă (*aveam cîntată*), în timp ce dacoromîna foloseşte pentru indicativ forma mai mult ca perfectului conjunctiv latin (*cîntasem* < *cantauissem*). Şi viitorul e compus. La viitor apare, pe de o parte, tipul cu „a avea" : *cantare habeo* > fr. *chanterai*, it. *canterò* ; *habeo cantare* > rom. *am a cînta*, *am să cînt* (pentru folosirea conjunctivului în această formă, vezi p. 38) ; pe de altă parte, tipul cu „a voi" (*voi cînta*) se mai păstrează integral numai în stilul academic, altmintrelea circulă forma cu verbul auxiliar redus (*oi cînta*) şi chiar invariabil, infinitivul fiind înlocuit, ca în limbile balcanice, cu conjunctivul, căruia îi revine sarcina de a marca numărul şi persoana (*o să cînt*). În toate limbile romanice, inclusiv romîna, reapare optativul format analitic, în locul vechiului optativ sintetic pe care latina îl pierduse de mult.

Şi cu privire la organizarea temelor verbale se vădeşte o mai strictă sistematizare. În toată Romania, capătă o mare extensiune conjugările regulate : I-a şi a IV-a. În limbile apusene, conjugarea a IV-a e mult mai puţin productivă decît I-a, iar a II-a şi a III-a sînt încă din antichitate neproductive. În romîneşte, conjugarea I este vie şi productivă, dar, multă vreme (pînă în secolul al XIX-lea), cea mai productivă a fost a IV-a, desigur sub influenţa limbilor slave, de unde s-au împrumutat numeroase verbe în *-i-* .

Oricum ar fi, conjugarea I şi a IV-a sînt regulate, în sensul că cele trei teme (de prezent, perfect şi supin) sînt toate formate pe un tip unitar, astfel încît cine

cunoaşte o formă le poate uşor reconstrui şi pe celelalte, vocala caracteristică a conjugării (*a* pentru conjugarea I, *i* pentru conjugarea a IV-a) apărînd aproape fără excepţie între rădăcină şi afixele modale şi temporale (*canto*, pers. a II-a *cantas*, perf. *cantaui*, sup. *cantatum; dormio*, *dormiui*, *dormitum*). În acest sens, s-ar putea spune că verbele regulate au o singură temă pentru întreaga flexiune. Dimpotrivă, verbele de conjugările a II-a şi a III-a sînt esenţial neregulate. Cine ar putea ghici, fără a fi învăţat, că, pentru a nu lua decît cîteva exemple, faţă de prezentul *ago*, *figo*, *mergo*, *pungo*, perfectul este *egi*, *fixi*, *mersi*, *pupugi*, iar supinul *actum*, *fixum*, *mersum*, *punctum*? În romîneşte, au rămas aproximativ 100 de verbe de conjugările a II-a şi a III-a, însă cu temele grupate mult mai sistematic decît în latineşte. Participiul lor este legat de perfect, astfel încît se comandă unul pe celălalt. Rămîn numai două tipuri (cu excepţia a 8 verbe, care prezintă o oarecare abatere de la cel deal doilea tip) : primul are la perfect şi la participiu sufixul *-u-*, iar al doilea are la perfect şi la participiu sufixul *-s-*. Astfel, faţă de lat. *gemo*, *gemui*, *gemitum*, avem în romîneşte *gem*, *gemui*, *gemut*; faţă de *uideo*, *uidi*, *uisum* avem *văz* (devenit apoi *văd*), *văzui*, *văzut*; faţă de *dico*, *dixi*, *dictum*, avem *zic*, *zisei*, *zis*, iar faţă de *abscondo*, *abscondi*, *absconsum*, avem *ascund*, *ascunsei*, *ascuns*. Şi neregularităţile pe care le prezentau unele verbe de conjugările I şi a IV-a au fost, în bună parte, eliminate : *adiuuo*, *adiuui*, *adiutum* devine *ajut*, *ajutai*, *ajutat*, după modelul *canto*, *cantaui*, *cantatum*, iar *uenio*, *ueni*, *uentum* devine *vin*, *venii*, *venit*, după modelul *dormio*, *dormiui*, *dormitum*.

Şi în materie de sintaxă au loc o serie de simplificări, reflectate în toate limbile romanice : suprimarea, cel puţin în cea mai mare parte, a construcţiilor absolute (ablativul absolut, acuzativul cu infinitiv), ceea ce constituie încă o manifestare a tendinţei de trecere de la structura sintetică la cea analitică ; constatăm, totodată, o simplificare radicală a regulilor vorbirii indirecte şi a concordanţei timpurilor care, subordonînd

sever o serie de propoziții altora, dădea de asemenea limbii latine un caracter sintetic. Reducerea flexiunii nominale trebuia să aibă drept efect o topică mai rigidă: cel puțin în unele cazuri devenea indispensabil ca rolul sintactic al unui substantiv să fie indicat prin poziția lui în frază. Mai mult e greu de spus, deoarece metoda comparativă nu ne ajută în materie de sintaxă, iar datele directe ne lipsesc.

Pornind de la aceste indicații sumare cu privire la structura limbii latine în regiunea dunăreană, urmează să vedem ce s-a întîmplat mai departe cu limba latină din Dacia. Vom trece în revistă, pe de o parte, influențele externe cărora le-a fost supusă limba prin contactul între romîni și diverse populații; pe de altă parte, vom acorda însemnătatea cuvenită evenimentelor petrecute în interiorul țării, cum și jocului intern al elementelor limbii, care, prin influențe reciproce, provoacă schimbări ale limbii.

Dintre oamenii care și-au însușit limba latină în Dacia, mulți proveneau din diferite regiuni ale imperiului. Dar singura populație compactă din punctul de vedere al limbii erau dacii. Prin urmare e de așteptat ca limba lor să fi lăsat ceva urme, în calitatea ei de substrat al limbii romîne. Ce știm însă despre limba dacă? Destul de puține lucruri. Izvoarele antice ne-o prezintă ca făcînd parte din grupul trac. Dar nici asupra limbii trace nu avem cunoștințe bogate. S-au păstrat doar o serie de nume proprii și un mic număr de cuvinte înregistrate de autori greci și latini. (Vreo două inscripții atribuite limbii trace prezintă un caracter destul de dubios în ce privește apartenența sau cel puțin în ce privește interpretarea lor.) Chiar și atîta ne este de ajuns ca să ne dăm seama că e vorba de o limbă indo-europeană și să recunoaștem cîteva trăsături esențiale ale ei. În unele lucrări publicate de curînd se susține că daca era diferită de tracă. Lucrul este plauzibil, dacă ne gîndim că o limbă nu poate fi vorbită pe un teritoriu întins fără să se scindeze în dialecte.

Ce a păstrat limba romînă de la daci? De la început se poate afirma că nimic esențial. În materie de sintaxă

și mai ales de morfologie, sînt foarte puține lucruri a căror origine să nu fie cunoscută și să nu se găsească într-o limbă bine atestată, deci nu rămîn nici măcar puncte de plecare pentru a căuta elemente de substrat. În materie de vocabular și, eventual, în formarea cuvintelor găsirea elementelor provenite din substratul dac are mai mulți sorți de izbîndă.

Metodele întrebuințate pentru studierea elementului de origine dacă au variat după timp și după seriozitatea cercetătorilor. Au fost unii care au încercat să atribuie substratului tot ce nu știau să explice altfel, substituind unui termen necunoscut altul și mai necunoscut. De exemplu, s-a susținut că schimbarea lui *n* intervocalic în *r*, pe o anumită porțiune a teritoriului dacoromîn, sau palatalizarea labialelor, de care va fi vorba mai departe, ar fi datorate substratului, deși nimeni nu poate da nici cea mai mică dovadă că limba tracă ar fi cunoscut aceste fenomene. Alții, folosindu-se de puținul pe care-l știm despre trăsăturile caracteristice ale limbii trace, au pornit de la cuvinte din alte limbi indo-europene și, înlocuind unele sunete cu presupusele lor echivalente din limba tracă, au încercat să ajungă la fonetismul cuvintelor romînești. Alții, în sfîrșit, au pornit de la compararea cuvintelor romînești, lipsite de etimologie, cu cuvinte, tot fără etimologie, din limbile balcanice, în primul rînd din albaneză, pentru a reconstrui prototipuri trace. Ultimele două metode au fost uneori combinate între ele, ceea ce, bineînțeles, a mărit sorții de izbîndă ai cercetărilor.

În orice caz, rezultate considerate ca sigure nu avem decît puține pînă azi și singurul lucru asupra căruia sîntem lămuriți este că nu trebuie să ne așteptăm la descoperirea unui mare număr de cuvinte de origine tracă. Acestea nu vor fi, desigur, printre elementele cele mai importante ale vocabularului romînesc. Ca exemple de cuvinte pentru care există oarecare siguranță că provin din stocul autohton se pot cita *mal* și *mînz*.

După părăsirea Daciei de autoritățile romane, a urmat o lungă perioadă în care regiunea de la nordul Dunării a fost stăpînită, rînd pe rînd, de diferite populații

2—1249

năvălitoare. Dintre triburile germanice sînt pomeniți goții și gepizii. Pe teritoriul Daciei și-a redactat traducerea Bibliei în limba gotică episcopul got Wulfilas, în secolul al IV-lea. De la germanii vechi vor fi rămas ceva elemente în vocabularul romînesc, dar pînă acum ele n-au putut fi identificate cu siguranță.

Încă înainte de colonizarea romană populația din Dacia va fi adoptat unele cuvinte grecești, lucru explicabil prin importanța pe care grecii o aveau în sud-estul european. Să nu se uite că în Dobrogea existau vechi și însemnate orașe grecești, care erau în permanent contact — pașnic și nepașnic — cu populația din stînga Dunării. Elemente de vocabular grecești au putut pătrunde și din sud, prin intermediul tracilor balcanici. Astfel de cuvinte grecești, adoptate de daci, au putut trece apoi în latina din Dacia, și există semne că acest lucru s-a întîmplat în adevăr. Sunetul grecesc *u*, notat prin υ, s-a schimbat în *ü* și așa îl găsim în greaca comună, vorbită după Alexandru cel Mare. În cuvintele care au pătruns în latină după această epocă, găsim scrierea cu *y*, iar pronunțarea era *i*, poate și *ü*, iar în cazul în care urma o consoană labială se pronunța poate *u*. În romînește însă găsim unele cuvinte în care un *u* corespunde unui υ grecesc, chiar fără să urmeze o consoană labială: *papură* ‹ gr. *papyros*, *martur* ‹ gr. *martyros*. La acest din urmă exemplu atrage atenția și înțelesul. În grecește, cuvîntul însemna „martor", dar creștinismul a schimbat acest înțeles în acela de „martir" și așa apare cuvîntul în limbile romanice apusene. În romînește, cuvîntul s-a păstrat cu înțelesul vechi, ceea ce ne face să credem că a pătruns în Dacia înainte de creștinism. Faptul că în grecește varianta *martyros* (față de forma mai generală *martyr*) aparține dialectelor de nord-vest este în acord cu această ipoteză.

Limba latină importată în răsăritul Europei era dinainte înțesată de împrumuturi grecești, care au rămas ca elemente componente ale limbii romîne, ca și ale celorlalte limbi romanice. În timpul dominației romane și în primele secole după părăsirea Daciei vor

mai fi intrat și alte cuvinte direct din greacă. Apoi, după venirea slavilor, timp de vreo mie de ani, au mai venit multe cuvinte grecești, în cea mai mare parte prin intermediu slav (mai ales prin vechea slavă bisericească și prin bulgară).

În primele secole după dezmembrarea Imperiului Roman apar două particularități morfologice care deosebesc categoric romîna de celelalte limbi romanice: păstrarea genului neutru și crearea articolului postpus. Latina avea de mai multă vreme tendința de a desființa neutrul, prin contopirea lui cu masculinul, tendință pe care limbile romanice apusene au dus-o pînă la capăt. În romînește această tendință a fost frînată; nu numai că neutrul s-a menținut, dar el a devenit o categorie mai bine caracterizată din punctul de vedere al conținutului, prin faptul că numeroase substantive masculine și unele feminine care desemnau obiecte neînsuflețite au devenit în romînește neutre. Pentru a diferenția formal neutrul de celelalte genuri, s-a extins larg desinența de plural *-uri*, reprezentînd terminația la nominativ-acuzativul plural a temelor latine neutre în *-es*/*-os-* : lat. nom. sg. *frigus*, nom. pl. *frigora*›rom. sg. *frig*, pl. *friguri*, dar și lat. pl. *riui*, *uenti*›rom. *rîuri*, *vînturi* etc. Mai mult însă a fost folosită altă cale: după ce neutrul s-a confundat la singular cu masculinul, el s-a confundat la plural cu femininul, astfel încît neutrul este diferențiat de celelalte genuri prin faptul că la singular se păstrează opoziția față de feminin, iar la plural se păstrează opoziția față de masculin: masc. *lup*, pl. *lupi*; fem. *capră*, pl. *capre*; n. *scaun*, pl. *scaune*. Păstrarea neutrului trebuie, fără îndoială, pusă în legătură cu influența slavă, care în epoca discutată începuse să se afirme puternic.

Articolul s-a format în romînește, ca și în celelalte limbi romanice, din pronumele demonstrativ *ille*, numai că, în timp ce în celelalte limbi articolul este pus înaintea substantivului, în romînește, în majoritatea cazurilor, el este pus la sfîrșitul substantivului, se contopește cu acesta și, avînd forme cazuale specifice,

servește pentru a crea o declinare completă a substantivelor articulate :

MASCULIN

	singular	plural
nom.—acuz.	*lupul*	*lupii*
gen. —dat.	*lupului*	*lupilor*

FEMININ

nom.—acuz.	*capra*	*caprele*
gen. —dat.	*caprei*	*caprelor*

NEUTRU

nom.—acuz.	*scaunul*	*scaunele*
gen. —dat.	*scaunului*	*scaunelor*

Despre cazul vocativ va fi vorba mai departe. De semnalat faptul că articolul nehotărît, masculin *un*, feminin *o*, rămîne proclitic, ca și în limbile apusene, apoi faptul că există și un articol definit, masculin *cel*, feminin *cea*, plural *cei*, *cele*, prepus la adjective.

O situație în mare parte asemănătoare se regăsește în albaneză și în bulgară. De aceea, s-a propus explicarea ei prin substratul comun (trac). Nimeni nu știe dacă traca a avut articol, și încă postpus, deci această explicație ne face să ne învîrtim în cerc : bănuim că traca a avut articol postpus, deoarece îl găsim în romînă, bulgară și albaneză, apoi, considerînd existența lui în tracă dovedită, explicăm prin ea prezența articolului postpus în limbile actuale. Dar în bulgară, articolul se dezvoltă abia prin secolul al XIII-lea (vechea slavă nu-l cunoaște), iar în romînă articolul postpus cîștigă teren asupra celui prepus chiar și în ultimele secole. În romînă și în albaneză, poziția articolului se explică prin topica adjectivului. Acesta este aproape totdeauna pus în urma substantivului. Articolul, fiind de fapt un pronume anaforic, trimite la adjectivul care urmează (încă din antichitate se găsesc formule ca *porcus ille siluaticus*), pînă cînd, cu timpul, ajunge să fie simțit ca un indicator al substantivului și se contopește cu acesta (la fel s-au petrecut lucrurile în limbile

scandinave). Poziţia adjectivului după substantiv nu este o problemă de substrat, căci o găsim în 50% din limbile globului. Şi articolul genitival (*al*), pus înaintea substantivului în genitiv, a putut trece ca enclitic la nominativul precedent (vezi p. 65). În bulgăreşte, articolul se poate explica prin influenţa limbii romîne (celelalte limbi slave nu cunosc articolul, cu excepţia slavei macedonene).

Fiind vorbită pe o arie destul de întinsă, romîna primitivă s-a scindat în mai multe dialecte. Venirea unor vorbitori de altă limbă, în special slavă, care se aşază în unele părţi ale teritoriului romanic răsăritean, adînceşte procesul de scindare a populaţiei romîneşti. Nu trebuie să se creadă că fără intervenţia slavilor romîna nu s-ar fi diferenţiat: şi acolo unde n-au intervenit vorbitori de altă limbă s-a ajuns la împărţirea în dialecte. Dar continuitatea de teritoriu şi relaţiile sociale între diversele regiuni fac, de obicei, ca dialectele să se influenţeze reciproc şi să se menţină conştiinţa apartenenţei la o limbă comună. Cele patru dialecte romîne au fost radical despărţite, o influenţă a unuia din ele asupra altuia nemaiavînd loc decît în mod excepţional. Astfel, deşi diferenţele dintre ele nu sînt atît de mari ca cele dintre unele dialecte italiene sau franceze, coeziunea acestora din urmă este totuşi mai mare. Evoluînd în chip diferit şi fără posibilitatea de a se vărsa unul într-altul, cele patru dialecte romîneşti au ajuns repede, după părerea mea, în situaţia de a putea fi considerate ca limbi, foarte apropiate între ele, dar totuşi limbi diferite.

Astăzi aromîna, deşi nu este predată în şcoli, mai este vorbită de cîteva sute de mii de oameni. Meglenoromîna, afară de slabe resturi, nu mai e vorbită în Balcani, în urma unui schimb de populaţii efectuat după primul război mondial. Fiind mahomedani, cei mai mulţi megleniţi au fost transferaţi în Turcia asiatică, unde, fără îndoială, se vor pierde curînd în masa vorbitorilor de limbă turcă, iar alţii au fost deplasaţi chiar în Balcani, în ţinuturi de altă limbă. Istroromînii, despre care unii cred că au venit din sud, iar alţii afirmă că sînt plecaţi din Dacia apuseană în evul mediu, au

rămas puțini la număr și e probabil că, după una sau două generații, vor fi complet deznaționalizați.

În cele ce urmează, nu mă voi mai ocupa decît incidental de dialectele care s-au desprins din limba romînă primitivă, formînd cu timpul limbi aparte. Limba romînă propriu-zisă este astăzi fostul dialect dacoromîn.

Cea mai puternică influență străină asupra limbii romîne a fost, fără nici o îndoială, influența slavă. Ea durează de mai bine de o mie de ani și s-a exercitat adesea din mai multe părți în același timp. Mase de slavi, așezate pe teritoriul actualei Republici Populare Romîne, s-au deznaționalizat treptat, aducînd în romîna adoptată de ei elemente ale vorbirii lor anterioare. Fenomenul s-a repetat în decursul istoriei pînă aproape de zilele noastre. Bulgari, sîrbi, ucraineni, slovaci s-au așezat sau au fost așezați, în grupuri mai largi sau mai reduse, pe teritorii unde astăzi se vorbește romînește deși, cel puțin în parte, se mai păstrează și idiomul slav. În secolul trecut s-au așezat în Romînia, în special în Dobrogea, populații rusești, aparținînd unor secte religioase persecutate de regimul țarist.

Deosebită de acest soi de influență, care de fapt este de tipul substratului, este influența prin împrumut propriu-zis. O dată cu răspîndirea textelor religioase vechi slave, se generalizează creștinismul în țările romînești, iar slujba în biserică se face numai în limba slavonă. Dominația temporară a șefilor bulgari asupra unei părți din teritoriul romînesc, legăturile politice ale romînilor cu alte populații slave și, mai ales, faptul că limba romînă nu avea scriere proprie au făcut ca întreaga corespondență a curților și toate actele oficiale să fie scrise în slavonă, iar tradiția aceasta s-a continuat un timp (pînă în secolul al XVII-lea) și după ce particularii au început să scrie romînește. Limba oficială a curților era o variantă romînească a vechii slave. Primele scrisori în romînește care ni s-au păstrat sînt de la începutul secolului al XVI-lea.

Pe lîngă această influență de ordin livresc, trebuie să notăm că relațiile practice ale romînilor cu diversele popoare slave au făcut să pătrundă pe cale orală numeroase elemente slave, în primul rînd din bulgară,

apoi din sîrbă, din ucraineană, din polonă şi, în ultimele secole, din rusă. În aceste împrejurări nu ne vom mira cînd vom constata amploarea elementului slav în romînă.

Elemente fonetice : sunetul *h*, eliminat de limba latină, a fost reintrodus în romîneşte prin cuvinte împrumutate din slavă (*haină*, *hrană*, *lehamite* etc.). Unii atribuie influenţei slave şi alte trăsături fonetice romîneşti, ca apariţia consoanelor muiate (*lupi*, pronunţat *lup'* etc.) şi iodizarea lui *e* la început de silabă (*el*, *eram* se pronunţă *iel*, *ieram*; lat. *oue* › rom. *oaie*). Provenienţa slavă a acestor două fenomene fonetice nu mi se pare suficient dovedită. Primul dintre ele este de o mare importanţă pentru fizionomia limbii romîne. Ne interesează două aspecte cu efecte în morfologie : întîi, faptul că se stabileşte o alternanţă între consoana muiată şi consoana nemuiată (*p*/*p'* etc.) şi chiar o alternanţă mai complicată ca cea dintre *sk* şi *şt* (aceste alternanţe, despre care se va mai vorbi mai departe, joacă un mare rol atît în flexiunea nominală cît şi în cea verbală şi dau un caracter aparte limbii romîne în cadrul limbilor romanice); al doilea, faptul că, prin suprimarea lui *i* final şi atribuirea unui rol morfologic muierii consoanei precedente, desinenţa fuzionează (sau cum se mai zice, se amalgamează) cu consoana finală a rădăcinii, ceea ce face mai dificilă analiza morfemelor.

În sintaxă se pot găsi numeroase influenţe slave. Voi da un singur exemplu, şi anume întrebuinţarea formelor reflexive ale verbelor. Conjugarea reflexivă exista deja în limba latină, dar era foarte puţin folosită, iar pronumele reflexiv juca exclusiv rolul de complement, prin urmare singura diferenţă între conjugarea activă şi cea reflexivă era că la aceasta din urmă complementul era exprimat printr-un pronume reflexiv. Dar această diferenţă era superficială : aşa cum complementul este exprimat printr-un substantiv sau printr-un pronume personal, demonstrativ etc., el poate fi exprimat şi printr-un pronume reflexiv, dacă se întîmplă ca subiectul să fie acelaşi cu complementul. Limbile romanice folosesc mai larg această construcţie şi i-au dat unele valori noi. Romîna i-a dat o extensiune mult mai mare decît celelalte limbi romanice şi un conţinut

mult mai variat. Ceea ce ne face să vedem aici, pentru romînă, o influență slavă este faptul că, în romînește, reflexivele exprimă exact aceleași categorii de raporturi ca în slavă, de multe ori și verbele în discuție fiind împrumutate dintr-o limbă slavă.

Astfel, în afară de reflexivul obiectiv, banal, de tipul *mă spăl*, existent în multe limbi, găsim reflexivul reciproc (*mă bat cu dușmanii*), eventiv (*se îngrașă* „devine gras"), impersonal (*se zice că*), pasiv (*expoziția se deschide astăzi*) și dinamic, cînd subiectul face acțiunea depunînd un mare interes, fără însă a-i suferi efectele (*mă joc*). Rare sînt verbele care, pe lîngă forma activă, să nu aibă și formă reflexivă, cu una sau mai multe valori dintre cele arătate mai sus : *gîndesc* și *mă gîndesc*, *aleg* și *mă aleg* adică „sînt ales" etc. Pînă la întărirea influenței romanice, pasivul în romînește se exprima mult mai des prin reflexiv decît prin participiu și verbul *a fi* (în ultimul timp, această din urmă formulă este întărită și de influența rusă). Trecerile de la o categorie de reflexiv la alta, de la reflexiv la activ și invers, se fac cu cea mai mare ușurință și astfel același verb capătă posibilități multiple de întrebuințare : *se bate* este obiectiv în *se bate cu palma peste gură*, reciproc în *se bate cu dușmanii*, impersonal în *înainte de a intra se bate la ușă*, pasiv în *fasolea se bate cu îmbăciul*, dinamic în *se bate după onoruri*. Reflexivul a devenit astfel pentru limba romînă un instrument suplu, care îmbogățește posibilitățile de exprimare, scutind de înmulțirea morfemelor gramaticale și adesea chiar de înmulțirea cuvintelor, și care, totodată, întărește caracterul sistematic al limbii.

Chiar și în morfologie, care, după cum se știe, admite mai greu influențele străine, se găsesc elemente slave. Se presupune că menținerea flexiunii nominale (ce e drept, nu în proporțiile cunoscute din limba latină) se datorește influenței slave, ca și păstrarea și, mai ales, consolidarea genului neutru. Mai clare sînt lucrurile în ce privește cazul vocativ. Desinența acestui caz în latinește era *-e*, iar limba romînă cunoaște și ea, la substantivele masculine de declinarea a II-a, vocativul singular în *-e*. De aceea, unii consideră neîndoios

că vocativul romînesc provine din latină. Dar dacă ţinem seamă de faptul că latina nu avea o formă specială de vocativ decît la declinarea a II-a (temele în *-e/o-)*, dar numai la singular, şi nici pe departe la toate substantivele care aparţineau acestei declinări, iar limbile romanice apusene au pierdut orice urmă a acestui caz, se naşte întrebarea de ce romîna nu a mers şi ea pe calea eliminării vocativului. Constatînd apoi că limbile slave cunosc vocativul în *-e*, la aceleaşi teme ca latina, că acest vocativ e bine păstrat în toate limbile slave (cu excepţia rusei), se impune ideea că în romîneşte vocativul a fost cel puţin consolidat de influenţa slavă, dacă nu chiar introdus din slavă, după ce latina îl eliminase. Un argument în favoarea acestui fel de a vedea este faptul că romîna are şi un vocativ feminin, cu desinenţa de singular *-o*, care se regăseşte exact în aceleaşi condiţii în limbile slave, unde ea provine printr-o evoluţie normală din vocativul indo-european. Deci chiar cei care nu vor să recunoască originea slavă a lui *-e* în romîneşte sînt obligaţi să recunoască această origine cel puţin pentru femininul în *-o*.

Aici se cuvine să adaug că vocativul, nu numai că s-a îmbogăţit cu un feminin, de origine slavă, dar şi-a format şi un plural, prin mijloace strict interne. Ţinînd seamă de existenţa unui vocativ articulat la masculinul singular (*domnule*), se întrebuinţează şi la plural o formă articulată, diferită de nominativ, dar identică cu genitiv-dativul. Se porneşte de la formule ca *vă spun vouă*, *fraţilor*, unde ultimul cuvînt era în dativ, apoziţie pe lîngă pronumele *vouă*, dar a fost înţeles ca vocativ, astfel încît s-a putut apoi întrebuinţa şi fără un dativ pe lîngă care să fie alăturat. Deoarece la plural genitiv-dativul feminin este format ca şi masculinul, genitivul articulat se foloseşte şi pentru vocativul feminin: *fetelor* etc. Astfel, după secolul al XVI-lea, flexiunea nominală romînească se mai îmbogăţeşte cu forme de vocativ, deşi tendinţa generală este în favoarea reducerii flexiunii, aşa cum se va vedea mai jos. Dar şi bulgara, care a pierdut în întregime flexiunea nominală, păstrează pînă astăzi viu vocativul la ambele genuri (bineînţeles însă numai la singular).

În materie de vocabular, influența slavă este covîrșitoare. O statistică făcută în secolul trecut, ce e drept cu mijloace relativ rudimentare, găsea de două ori mai multe elemente slave decît latine. Faptul că această statistică nu făcea diferență între cuvintele durabile și folosite în toată țara și cele efemere și regionale nu ne împiedică să constatăm, că, în orice caz, influența slavă în lexicul limbii romîne este uriașă. Nu numai termeni din organizarea vieții sociale (*boier*, *slugă*, *ocîrmuire*), termeni militari (*pușcă*, *suliță*, *steag*), religioși (*sfînt*, *rai*, *slujbă*), ci și nume de instrumente, de obiecte de folos permanent (*baie*, *blid*, *ciocan*, *lopată*, *pod*, *topor* etc.) sînt de origine slavă. Într-un domeniu esențial al vieții economice, cum era agricultura, constatăm că mare parte din termenii tehnici (*boroană*, *coasă*, *rariță*, *plug* etc.) și din numele de plante (*bob*, *morcov*, *ovăz*, *praz*, *sfeclă* etc.) sînt de origine slavă. Și noțiuni mai abstracte poartă adesea nume de origine slavă (*boală*, *hrană*, *jale*, *leac*, *nevoie; drag*, *treaz*, *vesel* etc.). Uneori cuvîntul slav și cel latin s-au acomodat unul cu celălalt și și-au împărțit sfera de întrebuințare (*vreme* și *timp*; *trai* și *viață*). Alteori cele două cuvinte s-au contopit într-unul singur (*rotocol* < *roată*, de origine latină, plus *ocol*, de origine slavă).

Nicăieri nu se vede atît de bine ca în lexic că influența slavă a fost concentrică. Găsim împrumuturi din bulgară în cîmpia munteană (*coștei*, *trupusi*), din sîrbește în Banat (*zărnu* „bob“, *zelen* „zarzavat“), din rusă și ucraineană în Moldova și în nordul Transilvaniei (*hulub*, *prostire*). Unele cuvinte de acest fel ajung să se răspîndească în toată țara, altele rămîn specifice pentru regiunile unde au pătruns sau dispar după cîtva timp.

Prin slavă au intrat în limba noastră cea mai mare parte a elementelor grecești, pînă către secolul al XVIII-lea, cînd contactul direct cu grecii devine intens. Tot prin slavă (și prin neogreacă) au venit primele elemente occidentale (precumpănitor romanice și mai toate de origine latină și greacă).

Influența rusă s-a făcut simțită în special în prima jumătate a secolului al XIX-lea. După cel de-al doilea

război mondial au fost adoptate în romînește întorsături de frază rusești, expresii calchiate, dar cuvinte numai în cazuri cu totul excepționale. În schimb, se împrumută prin intermediu rusesc nenumărate cuvinte internaționale (*agrotehnic*, *combină*, *desant*, *radiofica* etc.).

În romînește au fost adoptate zeci de sufixe de origine slavă, nu toate însă cu aceeași soartă. Multe dintre ele vegetează prin cîte o regiune mărginașă sau au fost folosite mai mult în traducerile religioase. Altele au devenit generale, dar au avut o productivitate slabă și au încetat apoi de a mai fi folosite altfel decît în cuvintele gata făcute, sau mai dau naștere și astăzi la derivate, dar numai în cazuri rare. Altele, în sfîrșit, au devenit elemente de seamă ale formării cuvintelor în romînește. Uneori sufixul slav s-a suprapus peste unul latin, de exemplu *-arĭ*, care formează nume de agent (și care, de altfel, provine din latinescul *-arius*), a întîlnit în romînește sufixul *-ar*(*i*), moștenit din latinește, cu aceeași valoare. De unde însă în latinește *-arius* forma derivate numai de la substantive (de tipul *văcar*, format de la *vacă*), în slavă el s-a folosit și pentru a crea derivate de la verbe (și astfel avem în romînește formații ca *pîndar* de la *pîndi*), ceea ce ne permite să dovedim originea lui slavă în romînește. Sufixe slave productive pînă astăzi în romînește sînt *-eală*, care formează abstracte verbale (*albăstreală*, *găteală*), *-că*, folosit pentru a forma feminine de la masculine (*romîncă*, *țărancă*), *-iță*, care formează feminine și diminutive feminine (*doctoriță*, *fetiță*) și altele. În ansamblu, sufixele de origine slavă rămase productive s-au împuținat în ultimele două secole.

Romîna a moștenit un mic număr de prefixe din latinește, și acelea puțin productive. Singurele vii sînt *des-* (*des-face*) și *în-* (*în-călzi*). Și aici aportul slav a fost esențial: au pătruns și au rămas productive, și chiar foarte mult folosite, prefixe ca *ne-* (*ne-mărginit*), *pre-* (*pre-face*), *răz-* (*răz-bate*) etc., pe lîngă altele mai puțin trainice. Și aici se poate constata o suprapunere a elementelor slave și romanice, în cazul lui *pre-*, care provine și din latinește și din vocabularul internațional de astăzi.

Următoarea influență importantă, în ordinea cronologică, este cea maghiară. De aproape o mie de ani romînii și maghiarii sînt vecini, pe teritoriul Transilvaniei localitățile romînești și ungurești sînt alăturate și adesea chiar, în același sat, populația este mixtă. Avînd multă vreme stăpînirea politică, maghiarii au putut exercita și supremația economică și culturală, astfel încît elemente din limba lor, în număr destul de mare, au fost împrumutate de limba romînă. E de notat că și la sud și mai ales la răsărit de Carpați s-au așezat colonii ungurești (pînă astăzi ceangăii din Moldova se deosebesc de romînii înconjurători). Ce e drept, în gramatica romînească nu apar elemente de origine maghiară, în schimb în vocabular sînt destul de multe. E adevărat că o mare parte a acestora sînt limitate la Transilvania și în special la acele regiuni unde populația maghiară e mai numeroasă. Dar unele cuvinte sînt folosite în toată țara. Se face remarcată, în special, prezența cuvintelor legate de dezvoltarea burgheziei (*cheltui*, *marfă*, *meșteșug*, *oraș*) și nu lipsesc nici termenii abstracți (*fel*, *gîndi*, *seamă*, *viclean*). Cîteva sufixe de origine maghiară, ca *-ó* (*-ő* : *ling-ău*, *fele-leu*), *-ság* (*-ség* : *rămă-șag*, *priete-șug*) au încetat de a mai fi productive.

Deși pe teritoriul Romîniei locuiesc de multe sute de ani mase de germani, limba romînă nu prezintă importante elemente de origine germană. Nu numai că nu există nimic în morfologie, nici afixe împrumutate din nemțește, dar nici măcar în vocabular aportul german nu este cît de cît însemnat. Majoritatea cuvintelor de origine germană au venit printr-un intermediar slav sau maghiar (*iarmaroc* < ucr. *jarmarok* < germ. *Jahrmarkt*; *șorț* < pol. *szorc* < germ. *Schurz*; *pîrcălab* < magh. *porkoláb* < germ. *Burggraf*; *dorobanț* < magh. *darabont* < germ. *Trabant*). Aceasta se explică pe de o parte prin faptul că diversele populații germane din Romînia vorbesc dialecte destul de diferite între ele, astfel că nu se pot sprijini unele pe altele, pe de altă parte, prin faptul că germana în țara noastră nu a fost decît în mod excepțional limba stăpînirii.

Încă un lucru care trebuie remarcat este faptul că termenii tehnici de origine germană, veniţi prin filieră slavă, maghiară sau greacă, au un caracter net popular, iar specialiştii noştri astăzi luptă să-i înlocuiască cu termeni de origine apuseană. Astfel *ghivent* (pol. *gwint* ‹ germ. *Gewinde*) este înlocuit cu *filet*, iar *smalţ* (n. gr. *smalto* ‹ it. *smalto* ‹ germ. *Schmalz*) este înlocuit cu *email* sau *cuvertă*.

Mult mai puternică a fost, într-o anumită perioadă, influenţa turcă. Încă înainte de cucerirea Peninsulei Balcanice de către turcii otomani, ţările romîneşti au avut de-a face cu populaţii turco-tătare, ca pecenegii şi cumanii, care s-au statornicit pe teritoriul romînesc, sau ca tătarii, care s-au stabilit în apropiere şi au avut adesea de-a face cu Moldova. De la aceste populaţii au ajuns în limba romînă cuvinte turceşti înainte de venirea turcilor otomani în Europa. Identificarea acestor cuvinte nu este un lucru uşor, deoarece limbile turco-tătare sînt pînă astăzi foarte apropiate între ele, dar unele cuvinte pot fi totuşi indicate cu destulă siguranţă ca preotomane (*cioban*, *mîrzac*, *odaie* etc.). Stăpînirea Munteniei şi a Moldovei de către turci, timp de cîteva sute de ani, a făcut să pătrundă un mare număr de elemente turceşti în vocabular (în gramatică nu a fost preluat nimic) : termeni privitori la organizarea politică şi militară (*haraci*, *aga*, *serdar*, *zapciu*), nume de culori (*fistichiu*, *pembe*), de stofe (*dimie*, *şiac*), de mîncări (*iahnie*, *cataif*) etc.

Sufixul colectiv *-lîc* (*geamlîc*, *savantlîc*), puţin productiv, sufixul de nume de agent *-giu* (*duelgiu*, *reclamagiu*), astăzi puţin productiv, anumite tipuri de repetiţie şi de compunere (*iavaş-iavaş*, *techer-mecher* din turceşte, *tîrîş-grăpiş* format din elemente romîneşti) au fost mult mai răspîndite în trecut. Statistica vocabularului romînesc, de care am vorbit mai sus, recunoştea în secolul trecut un număr de cuvinte împrumutate din turceşte egal cu cel al cuvintelor moştenite din latineşte. Este fără îndoială o exagerare, dar nu prea mare. Numai că elementele turceşti, aşa cum au venit, aşa s-au dus. Majoritatea lor nu numai că nu mai sînt folosite, dar sînt din ce în ce mai puţin înţelese.

Deoarece erau cuvinte legate de realități politice, militare, economice, culturale, care au dispărut cu timpul, nici cuvintele care le denumeau nu s-au putut păstra. Oamenii de azi care nu studiază vocabularul istoric nu mai cunosc cuvinte curente în trecut ca *mizil*, *peșchir*, *hamam*, *iaca* și multe altele. Cel mai bine s-au păstrat numele de mîncări și mai ales de prăjituri, în măsura în care s-au păstrat și mîncările (*ciulama*, *sarma*, *baclava*, *sarailie* etc.). În afară de această categorie de cuvinte, cele mai multe s-au degradat, au căpătat înțeles peiorativ o dată cu încetarea stăpînirii turcești și, mai ales, o dată cu pătrunderea influenței occidentale. Multe dintre ele au și dispărut, fiind înlocuite cu nume internaționale, în general romanice. Astfel *hap* înseamnă „pilulă", apoi „afront", „lucru neplăcut" în general; *peltea* era „gelatină de fructe", apoi „producție literară lungă și plicticoasă"; *marafet* era „artă", apoi „lucru complicat în mod artificial și inutil" etc.

Este interesant de constatat, în sfîrșit, că majoritatea cuvintelor turcești care au rămas nu sînt originale turcești, ci împrumutate de turci din arabă sau persană. Denumeau noțiuni de uz internațional în Orient și, ca atare, au fost preluate și păstrate și de limba romînă (*cafea*, *chirie*, *dușman*, *para* etc.).

O dată cu stăpînirea turcească, a crescut în Muntenia și Moldova influența grecească : alături de comandanții turci veneau, de obicei, funcționari greci care făceau diverse slujbe (în primul rînd aceea de interpret, căci turcii nu învățau limbile europene), pînă cînd, la începutul secolului al XVIII-lea, Poarta a hotărît să înlocuiască domnii pămînteni cu greci; aceștia aduceau cu ei tot felul de însoțitori care căpătau posturi, se ocupau de comerț etc., ceea ce a făcut ca principala limbă pentru relațiile internaționale să devină neogreaca. O parte dintre boierii pămînteni intră în clicile grecești și, cum în vremea aceea se dezvoltă învățămîntul, fiii boierilor ajung să studieze în grecește și mulți dintre ei încep să nu mai cunoască decît vag limba romînă. Acum se înmulțesc repede cuvintele de origine grecească și expresii întregi sînt adoptate fără nici o modificare (*ena mu che ena su*; *fos mu*, *parigoria tu cosmu* etc.).

Verbele de origine grecească au fost luate sub forma aoristului sigmatic, întocmai ca în slavă; adăugîndu-se în romînește sufixul de infinitiv *-i*, aceste verbe se termină în *-si* (*a lipsi*, *a procopsi*, *a părăsi* etc.). În secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, ele se înmulțesc vertiginos; li se adaugă numeroase verbe de origine romanică apuseană, luate de greci cu sufixul italian de infinitiv *-ar*, astfel încît aoristul lor se termină în *-arisa*, deci în romînește aceste verbe capătă terminația *-arisi* (*publicarisi*, *regularisi* etc.). Formația în *-isi* a servit și pentru adaptarea puținelor verbe de origine turcească (*bihindisi*, *eglendisi*, *furlandisi*) : s-a pornit de la perfectul turcesc în *-d-*, la care s-a adăugat sufixul aoristului grecesc, probabil pentru că cel puțin primele verbe au fost împrumutate printr-un intermediar grecesc.

În secolul al XIX-lea, cuvintele de origine grecească suferă, în general, aceeași degradare ca și cele turcești (*ifos* însemna „aer marțial", apoi „aer pretențios", „pretenții ridicole" ; *logos* însemna „discurs solemn", apoi „cuvîntare pretențioasă și plictisitoare" ; *lefter* era „liber", iar azi e „decavat").

Un singur sufix de origine grecească s-a răspîndit în romînește : *-ache*, care formează diminutive, în special de la nume de botez (*Dumitrache* de la *Dumitru*, *Vasilache* de la *Vasile* etc.).

Formația în *-isi* a devenit și ea ridicolă, astfel încît verbe ca *metahirisi*, grecești autentice, sau ca *recomandarisi*, de origine romanică, nu se mai întrebuințează decît în bătaie de joc. Cele de origine romanică au fost refăcute după procedee romanice (*publica*, *recomanda*, *regula*, eventual *regulariza*) ; pe de altă parte, s-au format și de la rădăcini romînești verbe în *-isi*, peiorative, sau cel puțin glumețe : *a se plimbarisi*, *a tratarisi*.

Se vorbește uneori de „caracterul balcanic" al limbii romîne. După cum se știe, Romînia, din punct de vedere geografic, nu se găsește în Balcani. Dar evenimentele economice, politice, culturale au făcut ca adesea la sud și la nord de Dunăre să fie situații lingvistice asemănătoare.

Pentru o parte din țările balcanice, cel puțin pentru Bulgaria, substratul autohton a fost asemănător cu cel din Romînia. Influența greacă, de-a lungul secolelor, a fost cam la fel la nord și la sud de Dunăre. Romanii s-au așezat pe ambele maluri ale fluviului, astfel că pentru Romînia ei au furnizat limba care dăinuiește pînă azi, pentru Bulgaria substratul limbii slave actuale, pentru Albania o influență lingvistică externă, dar foarte intensă, și nici Grecia nu a fost cu totul ferită de o astfel de influență. Slava a adus, la rîndul ei, numeroase elemente comune tuturor limbilor din Balcani și romînei. În sfîrșit, influența turcă, nu lipsită de importanță, s-a exercitat la fel peste tot. Rareori un element de origine turcă e limitat la o limbă, sau chiar la cîteva dintre limbile în discuție : de cele mai multe ori același cuvînt turcesc apare peste tot. Se mai adaugă la aceasta și influența reciprocă, normală între limbi vecine : romîna cu bulgara, bulgara cu albaneza etc. Toate acestea au făcut ca romîna, bulgara, albaneza, greaca, în parte și sîrba să aibă „un aer de familie", accentul este cam același, traducerea dintr-o limbă într-alta se face, de obicei, fără dificultăți.

Ca singur exemplu ne poate servi un fapt care a fost pomenit mai sus. Greaca, albaneza, bulgara și romîna prezintă, în grade întrucîtva diferite, înlocuirea infinitivului cu conjunctivul. În romîna mai veche și pînă azi în limba familiară infinitivul apare, într-o formă scurtată, în anumite forme verbale compuse (viitorul indicativ, optativul prezent), și, sub forma lui completă, ca substantiv. Numai după cîteva verbe (*a putea*, *a ști*) se folosește curent în limba familiară, alături de conjunctiv, și infinitivul scurt, încolo aproape peste tot apare conjunctivul. Pentru a găsi, în stiluri mai ridicate, o dezvoltare a infinitivului, este necesar să ajungem cu examinarea faptelor la stadiul actual al limbii romîne.

Totuși, nu trebuie să uităm că esențialul în materie de înrudire între limbi este criteriul genealogic, căci influența unei limbi de altă origine poate modifica unele amănunte, dar nu poate duce niciodată la transformări

de asemenea natură încît să se piardă structura moștenită: ori vorbitorii părăsesc limba tradițională și adoptă una străină, înglobîndu-se în masa vorbitorilor acesteia, ori păstrează caracterul tradițional al limbii lor. Astfel romîna, cu toate puternicele influențe pe care le-a suferit, dezvăluie de la prima vedere, chiar și unui profan, caracterul romanic al structurii ei. Elementele ei esențiale sînt cele moștenite din latinește, iar modificările aduse acestora rezultă, în cea mai mare parte, din influențele reciproce ale compartimentelor limbii, deci au fost cauzate de factori interni.

Am pomenit mai înainte că multă vreme limba romînă s-a păstrat numai în tradiție orală, iar pentru scris se folosea limba slavonă. Pe la anul 1500 se scria deja romînește: o scrisoare de pe la 1490 începe cu un cuvînt romînesc, *bunilor*, și urmează în slavonește („și cinstiților"), ceea ce dovedește că secretarul avea deprinderea să scrie și în romînește. În 1495, un document menționa redactarea unei scrisori în romînește. Prima scrisoare redactată complet în romînește care ni se păstrează datează din 1521. În această vreme, după cît se pare, se traduc în romînește cărțile religioase. Dar evenimentul epocal pentru problema care ne interesează este apariția, la 1559, a primei tipărituri în limba romînă. După toate probabilitățile, tipografie pentru texte slavone a existat de mai înainte. Înaintarea turcilor în Balcani a determinat fuga spre nord a unor clerici traducători și tipăritori de scrieri religioase. În 1508 a apărut *Liturghierul* lui Macarie (retipărit în 1961), urmat de alte cărți similiare. Se crede că toate acestea au fost tipărite în Muntenia, cu materiale a căror origine nu este încă suficient cunoscută.

În deceniile următoare s-au tradus în romînește diverse texte religioase, care au rămas în manuscrise. Deoarece în aceste traduceri *n* intervocalic, în cuvintele de origine latină, este reprezentat prin *r* (fenomen fonetic care pe atunci era răspîndit într-o mare parte a Transilvaniei de nord), ele sînt numite „texte rotacizante" și amănuntul fonetic servește și pentru localizarea lor. În 1544 s-a tipărit la Sibiu, în limba romînă, un catehism luteran, din care nu ni s-a păstrat nici un exemplar.

Dar începuturile unei adevărate activități de tipărire în limba romînă sînt legate de numele diaconului Coresi. Originar din Tîrgoviște, în nordul Munteniei, el și-a dus munca de tipograf la Brașov, în sudul Transilvaniei (prima lui tipăritură datează din 1559). Două împrejurări au contribuit la succesul lui. Se subliniază adesea că propaganda protestantă, intensă pe atunci în Transilvania, era destinată și romînilor. Pentru ca aceștia să înțeleagă scrierile care li se adresau, era util să fie publicate în limba lor, prin urmare oficialitățile au putut vedea cu ochi buni inițiativa tipăririi în romînește. Dar nu acest element este hotărîtor, cu atît mai mult cu cît majoritatea cărților tipărite de Coresi nu sînt de propagandă protestantă (unele sînt ortodoxe și se găsesc chiar tipărituri slavone). Pe de o parte, deșteptarea culturală a populației cerea literatură în limba proprie, pe de altă parte, negustorii sași erau bucuroși de cîștigul pe care-l aducea activitatea tipografică în limba romînă, destinată publicului din toate ținuturile locuite de romîni. Într-adevăr, traducerile tipărite de Coresi s-au bucurat de un mare răsunet. Fiind prima inițiativă largă de imprimare în romînește, ea și-a cîștigat un prestigiu incomparabil, astfel încît mai tîrziu, cînd se publică în Moldova texte în dialectul moldovenesc, acestea prezintă vădite influențe muntenești, datorate modelului oferit de Coresi.

Tîrgoviștea a fost la început capitala Munteniei, apoi scaunul s-a mutat la București. Între cele două orașe, diferențele dialectale nu erau mari. Cu încetul, baza limbii literare se mută de la Tîrgoviște la București, oraș al cărui prestigiu lingvistic nu va înceta să crească și, cu atît mai mult după 1859, cînd devine capitala Principatelor Unite.

Desigur, în secolul al XVI-lea nu se putea vorbi de o unificare a limbii, și nici măcar de o unificare a limbii scrise, dar începuturile erau făcute. Încolțește sentimentul național, unii intelectuali încep să fie conștienți de unitatea de limbă a locuitorilor celor trei țări romînești, ba chiar și de originea latină a limbii romîne. Cînd, la 1648, se tipărește Noul Testament la Alba-Iulia, Mitropolitul Ardealului, Simion Ștefan, atrage atenția asupra faptului că între diversele regiuni romînești sînt

diferenţe de limbă şi că trebuie scris în aşa fel încît să înţeleagă cititorii din toate părţile. El face o comparaţie interesantă cu banii : după cum sînt buni banii care circulă în toate ţările, tot aşa sînt bune cuvintele pe care le înţeleg toţi.

Dar cuvintele cunoscute peste tot erau, desigur, în multe cazuri, cele popularizate de Coresi. Şi nu e vorba numai de lexic, ci şi de scriere, iar aceasta influenţează pronunţarea. Astfel, deşi în Moldova se rosteşte pînă astăzi *cîne*, la scriitorii moldoveni apare încă din secolul al XVII-lea grafia *cîine*, tipic muntenească.

Introducerea limbii romîne în serviciul religios a avut, bineînţeles, o mare influenţă asupra limbii scrise. Mai mare importanţă are însă crearea şi dezvoltarea literaturii laice. Literatura beletristică presupune şi o limbă literară. Unii socotesc că limba literară apare odată cu primele scrieri literare şi poate chiar mai tîrziu, o dată cu diferenţierea stilurilor literare. Dar primele texte scrise nu pot fi considerate ca redactate într-o limbă neliterară. Se înţelege că nu poate fi vorba, pentru secolul al XVI-lea, de o limbă literară dezvoltată, şlefuită, cu numeroase stiluri, dar esenţialul este că ea se deosebeşte de limba vorbită, este mai îngrijită decît aceasta. Se poate spune însă mai mult : nici cînd apar primele texte scrise nu se poate socoti că limba literară s-a creat din nimic. Ele au la bază limba literaturii populare orale care, oricît ar fi de rudimentară, este totuşi o limbă deosebită de cea vorbită şi mai îngrijită decît aceasta.

Oricum, apariţia literaturii tipărite, fie ea şi religioasă, impunea limbii sarcini mai grele decît avusese pînă atunci. Tiparul pretinde formulări mai clare, mai precise, uneori şi mai cuviincioase. Nici pînă astăzi nu s-a eliminat cu totul, pe plan mondial, o oarecare sfială faţă de lucrul scris şi mai ales tipărit. Afară de aceasta, vorbitorul are la dispoziţie gesturile, mimica, pauzele, intonaţiile şi de cele mai multe ori întreaga situaţie, pentru ca ascultătorii să-l poată înţelege exact. Toate acestea lipsesc în scris şi de aceea scriitorul este obligat să-şi prezinte textul într-o formă care, fără să pretindă alte ajutoare, să excludă echivocurile.

Putem ușor constata că și limba romînă progresează repede sub influența textelor tipărite. În primul rînd prin ele se pun bazele unificării limbii : se elimină unele fonetisme regionale și rustice (ca palatalizarea labialelor, care începe să fie socotită ca un semn de lipsă de cultură), se unifică pronunțarea (forme muntenești pătrund în textele moldovenești, așa cum s-a arătat mai sus), cuvintele specifice unei regiuni devin cunoscute celorlalte regiuni etc.

Pe de altă parte se îmbogățește vocabularul cu numeroși termeni noi, în special cu cuvinte abstracte. De obicei aceste cuvinte provin din slavă, fie că sînt termeni autentici slavi, fie că slava a servit numai de intermediar pentru elemente de origine greacă sau latină; mai tîrziu, asemenea termeni provin și din apus, introduși prin slava care, la rîndul ei, i-a primit uneori din greacă. Într-o perioadă următoare, cuvintele abstracte sînt luate direct din greacă, așteptînd ca, în secolul al XIX-lea, să fie introduse, masiv, direct din apus. Iată cîteva exemple : *filosof* < v. sl. *filosofŭ* > gr. *philosophos* (astăzi în romînește se spune *filozof*, sub influența apuseană); *administrație* vine din slavă, iar acolo dintr-o limbă apuseană; *himie*, din greacă (astăzi, sub influența scrierii apusene, se zice *chimie*) etc.

La acestea trebuie adăugate și formațiile romînești, fie că se datoresc calchierii unor formații străine, fie că s-au creat în mod independent.

Pentru a se ajunge la o exprimare mai precisă, se mărește numărul prepozițiilor și al conjuncțiilor, mai ales pe calea compunerii. Prepoziția *de* își împarte atribuțiile cu *de la*, *din* (< *de în*), *despre*, *de către*, *de pe* etc. și procesul continuă și astăzi. *Se spune de* se putea înțelege și ca „se spune despre“ și ca „se spune de către“ ; prin compunerea prepoziției, confuzia a fost înlăturată.

Prin căderea desinenței *-m*, încă din latina tîrzie, acuzativul nu mai avea nici un semn formal care să-l deosebească de nominativ, iar ordinea cuvintelor în romînește nu era atît de rigidă ca în limbile apusene, de aceea era ușor să se confunde subiectul cu complementul. Într-o propoziție ca *văzu el Dumnezeu* nu se putea ști cine pe cine a văzut. De aceea se răspîn-

deşte folosirea prepoziţiei *pe* în faţa acuzativului : *văzu pe el Dumnezeu* sau *văzu el pe Dumnezeu*. Începînd cu primele texte romîneşti se poate urmări cum progresează mereu prepunerea lui *pe* la acele substantive care în mod obişnuit au rol de subiect (şi deci, dacă n-ar avea prepoziţie, nu s-ar înţelege că sînt complemente directe): numele de persoane, substantivele care denumesc persoane şi, mai ales, pronumele (pronumele personale nu se mai pot folosi la acuzativ, decît sau cu formele scurtate, specifice pentru acuzativ, sau cu prepoziţia *pe*). Acestea şi alte modificări sintactice au transformat treptat limba romînă într-un instrument suplu şi mlădios, capabil de a exprima cele mai complicate idei, la nivelul gîndirii internaţionale de astăzi.

Existenţa textelor romîneşti, începînd din secolul al XVI-lea, ne permite să ne dăm seamă de divizarea limbii în dialecte, cum s-a văzut şi din paginile precedente. De vreme ce socotesc că idiomurile romîneşti de la sudul Dunării au devenit limbi romanice diferite de limba romînă, urmează că principalele subdiviziuni ale dacoromînei vor fi numite dialecte. Asupra repartizării lor exacte nu este încă un acord complet între specialişti. Cu toţii recunosc existenţa unui dialect nordic, care cuprinde graiurile din Moldova şi pe cele din nordul Transilvaniei şi un dialect sudic, format din graiurile din Muntenia şi cele din sudul Transilvaniei. Se consideră, în general, că există un al treilea dialect, apusean, care se vorbeşte în Banat, dar unii mai admit un al patrulea dialect, tot apusean, în Crişana. Între toate aceste dialecte sînt diferenţe fonetice care, împreună cu cele de vocabular, bat cel mai mult la ochi; în cea mai mare parte, diferenţele de vocabular (uneori şi cele fonetice) se explică prin influenţa limbilor vecine : găsim numeroase elemente ruse şi ucrainene în Moldova şi în nordul Transilvaniei, maghiare (şi uneori germane) în Transilvania, sîrbeşti în Banat, bulgare în Muntenia, apoi elemente greceşti şi turceşti în Moldova şi în Muntenia, urmare a dominaţiei turceşti în aceste ţinuturi. Dar există şi diferenţe explicabile prin evoluţia independentă a limbii în regiunile care au fost multă vreme despărţite, cum şi prin evenimen-

tele care au avut loc în fiecare regiune în parte, prin felul de viață al locuitorilor. Legile interne ale limbii au dus mai cu seamă la diferențierea flexiunii verbale (flexiunea nominală fiind în mare parte eliminată). În vestul țării (Oltenia, Banat, Crișana) s-a menținut în limba vorbită perfectul simplu, în timp ce populația din celelalte regiuni nu-l cunoaște decît din scris, în vorbire folosindu-se numai perfectul compus. Dar aceasta nu este singura deosebire. Chiar în scris, în limba literară perfectul simplu se folosește (numai în relatări) pentru acțiuni petrecute demult, de exemplu: *în anul 1877 trupe rusești și romîne trecură Dunărea*, dar nu *prietenii mei trecură ieri Dunărea*. Dimpotrivă, în apusul țării, acolo unde perfectul simplu este viu în limba vorbită, el este folosit pentru a exprima o acțiune recentă (de exemplu în Oltenia, pentru o acțiune petrecută în ultimele 24 de ore, eventual după ultima noapte), iar pentru acțiuni petrecute mai înainte se folosește numai perfectul compus. De asemenea, diferă modul de formare a viitorului cu conjunctivul: în nord, *am să cînt*, *ai să cînți*, iar în sud, *o să cînt*, *o să cînți*, auxiliarul *o* fiind invariabil la toate persoanele (viitorul format cu infinitivul, *voi cînta*, livresc, e general, dar are variante populare ca *oi cînta*, diferite după dialecte).

De remarcat că nici în faza de cea mai mare diferențiere dialectală nu s-a ajuns niciodată la o asemenea deosebire încît un locuitor al teritoriului romînesc (bineînțeles, vorbitor al limbii romîne) să nu se poată înțelege în vorbă cu oricare altul, din orice punct al țării ar fi fost. Lucrul e cu atît mai remarcabil cu cît, pe o porțiune relativ restrînsă a Romîniei, în Transilvania, se vorbesc idiomuri germane foarte diferite între ele, astfel încît înțelegerea între vorbitorii a două dialecte deosebite este uneori împiedicată.

Sînt două explicații pentru remarcabila unitate a limbii romîne. Pe de o parte, profesiunea multor romîni în trecut a fost păstoritul transhumant; oamenii care umblau cu turmele de la un loc la altul mențineau contactul între diferitele regiuni și astfel împiedicau limba să se diferențieze prea mult. Fie că unele inovații erau frînate din cauza necesității de înțelegere cu cei care

nu le cunoşteau, fie că legăturile strînse cu vorbitorii din alte părţi îi făceau pe aceştia să accepte şi să transmită la rîndul lor inovaţiile. Pe de altă parte, năvălirile străine, greutatea impozitelor şi alte cauze au făcut ca mulţi locuitori să plece în pribegie, eventual fără a se mai întoarce în locul de baştină. Cîteodată, nici frontierele ţării nu constituiau o piedică, astfel populaţii, relativ numeroase, de limbă romînă s-au aşezat în secolul al XVIII-lea pe malul sudic al Dunării, în Bulgaria, după cum destul de mulţi bulgari s-au instalat în cîmpia Munteniei. Cu atît mai uşoară era emigrarea în interiorul ţării. Există şi întinse ţinuturi de colonizare recentă, de exemplu mare parte a Dobrogei şi cîmpia de pe ambele maluri ale Ialomiţei inferioare. Noii veniţi, din Moldova şi, mai ales, din Transilvania, au adus aici cu ei particularităţile de vorbire din regiunea lor natală, care uneori s-au generalizat, alteori au fost eliminate, ajungîndu-se, şi într-un caz şi în celălalt, la o unificare cel puţin pe scară locală, dar nu fără importanţă pe scară naţională.

În orice caz, o dată cu apariţia limbii scrise, se pun bazele pentru o unificare totală a limbii romîne. Se înţelege că această tendinţă se va accentua necontenit în secolele următoare.

De obicei, şcoala aduce o largă contribuţie la unificarea şi perfecţionarea limbii. În Romînia, lucrurile nu s-au petrecut chiar aşa, deoarece timp de trei sute de ani după ce începuse să se scrie în romîneşte, limba romînă nu a cunoscut un învăţămînt organizat. Puţinele şcoli care existau aveau ca limbă de predare greaca, iar romîna se învăţa pe apucate. Scriitorul Costache Negruzzi ne povesteşte cum, la începutul secolului al XIX-lea, a învăţat singur să citească romîneşte, intrînd pentru aceasta în conflict cu profesorul său. Prima şcoală romînească se deschide la Bucureşti în 1818. În secolul al XVIII-lea, s-au redactat mai multe gramatici romîneşti, în general rămase în manuscris. Cea dintîi gramatică a limbii romîne care s-a bucurat de succes a apărut la 1828, operă a unui tînăr scriitor, I. Heliade-Rădulescu, care, din păcate, va merge mai tîrziu pe o cale greşită, încercînd să transforme limba romînă

într-un apendice al limbii italiene. De aici înainte, limba romînă se bucură de predare în şcoli, apar gramatici apoi şi dicţionare bilingve.

În jurul anului 1800, Muntenia şi Moldova se pregătesc pentru a intra în perioada capitalistă. Se dezvoltă burghezia şi, o dată cu ea, munca salariată, comerţul creşte, pe scară naţională şi internaţională, apar primele rudimente de industrie; se deschid teatre, se înfiinţează gazete, creşte numărul şcolilor. În Transilvania, unde viaţa economică era ceva mai înaintată, pătrunseseră mulţi termeni maghiari şi germani. În Muntenia şi Moldova începe să se ia model din Franţa, ţara marii revoluţii burgheze şi a unei culturi înfloritoare.

Cuvinte latineşti şi romanice, în special franţuzeşti, pătrunseseră de mai înainte în număr mic, întîi prin intermediul maghiarei şi al polonei (*arendă* < magh. *arenda*, pol. *arenda* < lat. mediev. *arrenda*; *almar* < magh. *almárion* < lat. *armarium*; *dijmă* < magh. *dézsma* < lat. *decima*; *verş* < magh. *vers* < lat. *uersus*), apoi prin intermediar grec (*bangă* < ngr. *mpanka* < it. *banca*, azi rom. *bancă*; *sigur* < ngr. *sigouros* < it. *sicuro*) şi rusesc (*conosament* < rus. *konosament* < fr. *connaissement*; *dimicaton* < rus. *demikoton* < fr. *demicoton*). Încă din secolul al XVII-lea întîlnim, ca termen tehnic, neologismul *pedestru* (dacă cuvîntul ar fi fost moştenit din latineşte, *d* urmat de *e* scurt ar fi trebuit să devină *z*). Dar abia de pe la 1800 înainte, asemenea elemente pătrund masiv în romîneşte, nu numai prin intermediar grec şi rus, ci şi direct, din italiană şi, mai ales, din franceză, iar uneori chiar din latineşte. Pătrund acum în număr uriaş cuvinte internaţionale, dintre care multe erau necesare pentru a face faţă nevoilor de exprimare (termeni tehnici ca *tren*, *presă*, *medicină*, *electricitate* etc., termeni de cultură ca *meditaţie*, *atitudine*, *generozitate* etc.) dar foarte multe nu reflectau decît mode trecătoare şi mai ales gusturile cosmopolite ale noii clase în dezvoltare (*orevoar*, *maşer* etc.). Multe dintre cuvintele aparţinînd jargonului franţuzit erau stîlcite chiar de cei care le răspîndeau (*beiader* pentru fr. *bayadère*, *dezegriman* pentru *désagrément* etc.). Mare parte dintre aceste cuvinte au dispărut aşa cum au venit, poate

mai repede decît cele turcești și grecești. Unele dintre ele s-au degradat înainte de a dispărea, de exemplu *musiu* ‹ fr. *monsieur* a ajuns să însemne „individ neserios", *madamă* ‹ fr. *madame* a devenit „îngrijitoare la hotel", *madmazelă* ‹ fr. *mademoiselle* se folosea cu înțelesul de „fată pretențioasă fără justificare", *damă* ‹ fr. *dame*, pentru „cocotă" (cf. eng. amer. *dame*) etc. Dar numărul total al elementelor internaționale n-a încetat să crească pînă astăzi. O statistică făcută pe un dicționar din 1931, cu privire la cuvintele de origine franceză (dar înglobînd de fapt cea mai mare parte a cuvintelor internaționale, de diverse origini și intrate pe diferite căi), constată că acestea totalizează 30% din vocabularul romînesc. Se înțelege că în ultimii 30 de ani procentul acestor cuvinte n-a putut decît să crească (statistica refăcută de curînd, după un dicționar mai nou, dă rezultatul de 38,42%).

În primele timpuri elementele franceze au fost adoptate sub forma în care figurau în grecește sau în rusește, deci cu o pronunțare apropiată de cea franceză, în măsura în care o permitea sistemul fonologic grecesc sau rusesc. Astfel, au pătruns *santimetru*, *compliman*, *licher*, *manichiur* etc. Într-o perioadă imediat următoare, s-a schimbat în mare parte pronunțarea, iar cu introducerea alfabetului latin (despre care se va vorbi mai jos), s-a modificat și scrierea.

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în Transilvania, dezvoltarea burgheziei trezește sentimentul național al romînilor, care consideră că originea latină a limbii lor poate trage în cumpănă atunci cînd se hotărăsc drepturile naționalităților. Se naște ideea că romîna, fiind de origine latină, n-ar trebui să folosească cuvinte împrumutate din limbi socotite ca mai puțin nobile. Curentul numit „latinist" cîștigă teren și în Muntenia și în Moldova, unde se dezvoltă tendințe extremiste și mai dăunătoare. Pe de o parte, se evită toate cuvintele de origine nelatină (dar identificarea lor nu se face fără unele erori), pe de altă parte, se introduc cu duiumul cuvinte latinești, eventual romanice, astfel încît adesea un om lipsit de cultură nu putea înțelege frazele care i se adresau. Scriitorii progresiști nu au scăpat ocazia

de a satiriza pe cei care denaturau astfel limba. Unele cuvinte de origine slavă au fost atunci astfel aranjate, încît să dea impresia că sînt latinești, de exemplu numele de localitate *Slatina*, care înseamnă „apă sărată", a fost scris *Stella latina*.

Din această perioadă se poate constata încetarea efectului unor tendințe care diferențiau limba romînă de celelalte limbi romanice. În fonetică, nu se mai introduce un iot înaintea unui *e* inițial de silabă. Față de situația mai veche, cînd nu exista nici un exemplu de pronunțare cu *e*-, în cuvintele mai noi iodizarea se consideră ca un semn de rusticism : *electric*, *ecuator*, *epidemie*, ca și *coeziune*, *aed*, *muezin* se pronunță cu *e* neiodizat (dar după *i*, *e* continuă să fie pronunțat *ie* : *bienal*, *aliena* se citesc *biienal*, *aliiena*). De remarcat că aceeași situație se regăsește în rusește, unde litera *e* se citește peste tot *ie*, iar cînd s-au împrumutat cuvinte internaționale cu *e*-, vocala inițială a fost menținută neiodizată și, pentru a o nota, s-a folosit semnul э. S-ar putea pune întrebarea dacă apariția lui *e* pur în romînește nu trebuie legată de împrumutarea prin intermediar rusesc a primelor elemente apusene.

Deoarece timp de sute de ani romînii s-au folosit pentru scris de limba slavă, în mod normal, atunci cînd au început să scrie romînește au folosit caracterele slavone (trec cu vederea unele încercări, făcute în Transilvania, de a scrie romînește cu caractere latine).

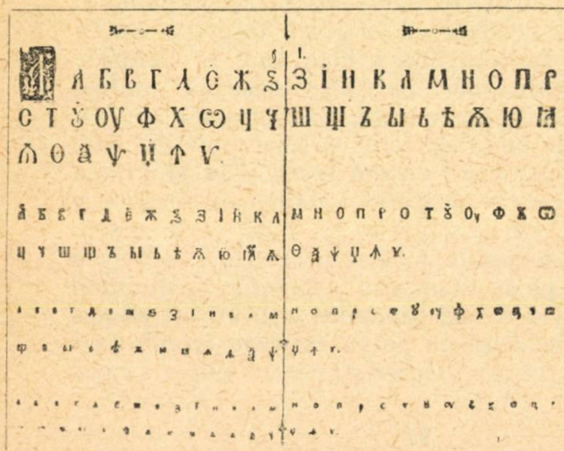

Fig. 1. *Bucoavnă*, Sibiu, 1830, p. 2-3 cu literele alfabetului.

Caracterele slavone folosite pentru limba romînă au fost la început în număr de 43 (neţinînd seama de unele semne diacritice); la sfîrşitul secolului al XVIII-lea ele s-au redus la 33, apoi în gramatica lui Heliade, la 28, iar

КАП' II.

Пентрꙋ Літере, Ѓелаціа ші Пронꙋн-
ціа лор.

Въꙁꙋкръм къ ка съ ꙁꙋгръвім кꙋвѫнтꙋл ші ꙁічеріле ноастре не ѫнтребꙋінцъм кꙋ літере.

Літере ноі ромѫні, стръмошещі ші кꙋ каре не ам слꙋжіт маі ѫнаінте ам аꙋт доъ-ꙁечі ші патрꙋ, іар акꙋма не слꙋжім кꙋ челе славонещі каре сѫнт ачестеа,

а, б, в, г, д, ж, ꙁ, і, н, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ф, ѳ, х, ꙋ, оу, ц, ч, ., ѱ, ш, щ, ѫ, ъ, ѵ, ѵ.

Дін еле ꙋнеле сінгꙋре фак гласꙋ, ші пентрꙋ ачеаста се нꙋмеск вокале саꙋ гласніче каре сѫнт а, е, і, н, о, ѡ, ꙋ, ъ, ѫ, ѵ.

Дін транселе а н ші ꙋ фак фъръ алоче
ѕіре

Fig. 2.
I. Heliade-Rădulescu, *Gramatică romînească* (Sibiu), 1828. Partea a cincea, cap. II. Pentru litere.

în 1835 au rămas numai 27, scrierea fiind aproape fără excepţie fonetică, căci fiecare sunet era redat printr-o singură literă, după cum fiecare literă reda un singur sunet. Ţinînd seama de faptul că limba romînă este destul de asemănătoare cu limbile slave din punct de vedere fonologic, alfabetul chirilic nu prezenta inconveniente.

Răspîndindu-se larg ideea că limba romînă este o continuare a latinei, se naşte un curent care urmăreşte introducerea alfabetului latin. În Transilvania, unde limba romînă nu era oficială, s-a introdus, pe vremea şcolii ardelene, alfabetul latin prin simpla voinţă a celor care scriau. În Moldova şi în Muntenia s-a creat

KAMΠANIA ROMЪNILOR ÎNKONTRA TURCILOR, de la anul 1595.

Aduk aminte Romъnilor una din faптele чele maĭ strъluчite ale luптeĭ пъrinцilor lor пentru libertate. Boiŭ deskrie aчea kamпanie вestitъ kare realцъ demnitatea naцionalъ, пe dede un nume шi o вazъ însemnatъ în Europa, шi statorniчi пentru вiitorime drептurile пatrieĭ nóstre. Timпurĭ d'o memorie гloriósъ! Timпurĭ de kredinцъ шi de jertfire! kъnd пъrinцiĭ nostri kredinчioшi sublimĭ îngenukia пe kъmпul bataliilor, чerъndŭ de la Dzeul armatelor laurele biruinцiĭ saŭ koróna martirilor; шi astfel îmbъrbъtaцĭ, eĭ se arunka unul în пrotiвa a zeчe în mizlokul вrъшmaшilor, шi Dzeŭ le da biruinцa, kъчĭ el ajutъ пe чeĭ drепцĭ, kъчĭ el a lъsatŭ libertatea пentru пopóre, шi чeĭ чe se luптъ пentru libertate se luптъ пentru Dzeŭ.

Moшtenitorĭ aĭ drептurilor пentru пъstrarea kъrora пъrinцiĭ nostri aŭ fъkut atъtea jertfe în вékurile trekute, fie ka suвeнirea aчelor timпurĭ eroiчe sъ deшtepte în noĭ sentimentul datorieĭ чe aвem d'a mъri шi d'a пъstra пentru вiitorime aчeastъ moшtenire пъrinтéskъ.

Fig. 3.
N. Bălcescu, *Campania romînilor în contra turcilor de la anul 1595*, publicată cu alfabetul de tranziţie în *Magazinu istoricu pentru Dacia*, t. IV, p. 3-19, Buc., 1847.

un alfabet de tranziție, în care, printre literele chirilice, s-au introdus și cîteva litere latine, și abia în 1860 s-a introdus în întregime alfabetul latin, cu diverse semne diacritice. În multe privințe, acest alfabet nu acoperea nevoile limbii romîne, dar cei care l-au introdus nici nu erau totdeauna preocupați de a le acoperi.

Într-adevăr, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, bîntuiau curente care pretindeau să se întrebuințeze o scriere etimologică. Dacă în țări ca Franța sau Anglia scrierea prezintă greutăți considerabile pentru copii și chiar pentru adulți, există justificarea că ea datează de mult, dintr-o vreme cînd, așa cum se prezintă ea azi, corespundea pronunțării. În afară de aceasta, existența unor dialecte foarte deosebite între ele îngreuiază introducerea scrierii fonetice, căci scrierea etimologică, necorespunzînd nici unei pronunțări actuale, le tratează pe toate în mod egal. În Romînia, cum am mai spus, dialectele sînt puțin deosebite între ele. Pe de altă parte, vreme de 300 de ani se scrisese cu un alfabet fonetic, iar scrierea etimologică sărea peste această perioadă și încerca să restabilească prin scris o pronunțare mai veche dintr-o vreme cînd nu exista nici un document scris, prin urmare ortografia etimologică era stabilită în mod arbitrar după ideile lingvistice ale unor cercetători care, pe deasupra, nici nu dispuneau de o informare foarte bogată. Se scria *frondia* pentru *frunză*, *tierra* pentru *țară*, *fontana* pentru *fîntînă* etc. și această ortografie a căpătat o largă răspîndire. Lucrul nu mergea, de altfel, fără erori : se scria *aquellu* pentru *acel*, deși în latinește acest cuvînt nu avea nici un *qu* (*ecce ille*), și *guttu* pentru *gît*, deși acesta nu vine de la lat. *guttur*, cum se părea, ci de la v. sl. *glŭtŭ*.

Cel mai extremist curent era cel numit „fonetist" : în concepția susținătorilor lui, cuvintele de împrumut recent nu trebuiau pronunțate și scrise așa cum apăreau în adaptarea lor nemijlocită din limba de proveniență, ci așa cum s-ar fi prezentat dacă ar fi fost păstrate pe cale orală din latinește, de exemplu *lectură* devenea *leptură*, pentru că în cuvintele moștenite din latinește

ct› pt. Astfel un cuvînt ca *alimentaţie* ar fi trebuit să fie scris şi pronunţat *arămîntăciune.*

O bună parte dintre intelectuali, în special marii scriitori, au combătut energic aceste curente, care abia în secolul al XX-lea au dispărut cu totul, nu fără a lăsa cîteva urme în limbă. Pînă nu de mult, se mai spunea la ţară, probabil sub influenţa instrucţiei militare din secolul trecut, *răzbel* în loc de *război* ‹ sl. *razboj*, amestecîndu-se în mod nejustificat lat. *bellum.* Mai mult decît atît, chiar în limba literară a rămas, *morav*, care nu este decît un aranjament al lui *nărav* „obicei", de origine slavă, schimbat ca să semene cu lat. *mos*, genitiv *moris.* Astăzi, cele două variante îşi împart terenul semantic, *nărav* rămînînd numai cu înţelesul de „obicei rău".

Lupta intelectualilor a făcut să se renunţe nu numai la deformarea cuvintelor, ci, treptat, şi la diversele exagerări în scriere. De exemplu, sunetul *î* se scria *â, ê, î, ô, û*, după etimologia, reală sau fantezistă, a cuvintelor care-l conţineau. Persoana a III-a plural a verbului *a fi*, la indicativul prezent, este *sînt* (reproduce conjunctivul latin *sint*); deoarece latiniştii credeau că vine de la indicativul latin *sunt*, au scris în romîneşte *sûnt* sau *sunt.* Influenţaţi de această scriere, mulţi, în secolul nostru, au ajuns să şi pronunţe *sunt.*

Concepţia latinistă a prezidat şi la stabilirea formei unora dintre litere: deoarece în cuvintele de origine latină *ts* vine din *t* iar *š* din *s*, s-au introdus pentru a marca aceste sunete literele *ţ* şi *ş*. Pentru a se evita semnul *k*, s-a adoptat, după modelul italian, grupul *ch;* paralel, pentru *g*, s-a folosit grupul *gh.*

Reformele succesive ale ortografiei romîneşti au pus din ce în ce mai răspicat principiul scrierii fonetice, deşi au mai făcut unele concesii principiului etimologic. Unele arhaisme au mai fost eliminate la reforma din 1932, dar abia reforma din 1953 a eliminat pe *â* şi a adus şi alte simplificări şi îmbunătăţiri. Ca resturi ale vechii ortografii etimologice se mai păstrează scrierea pronumelui personal de persoana I (*eu*) şi a III-a (*el, ea, ei, ele*) şi a verbului *a fi* la prezentul indicativ, persoana a II-a şi a III-a singular (*eşti, este*) şi la imperfect (*eram, erai* etc.), fără *i* iniţial, care totuşi este pronunţat.

În orice caz, adoptarea alfabetului latin a avut și un efect bun într-o anumită privință, anume în privința organizării definitive a împrumuturilor de vocabular din franțuzește. Structura fonologică a limbii franceze este destul de deosebită de a limbii romîne, astfel că, de multe ori, formula acceptată în franțuzește este inacceptabilă în romînește. Un cuvînt ca *moignon* este practic inadmisibil în romînește, cu *wa* neaccentuat, cu *ń* și cu *o* nazal. În asemenea cazuri, după cum am spus, într-o primă fază s-a introdus aranjamentul grec și, mai ales, slav, acesta din urmă fiind mai totdeauna potrivit și pentru fonologia romînească (de exemplu, fr. *baignoire* > rus. *benuar* > rom. *benuar*).

Dar prin aceasta cuvintele se depărtau mult de familia lor, deveneau adesea neanalizabile, ceea ce înseamnă că sau nu li se puteau împrumuta derivatele, sau, dacă se împrumutau, ele apăreau ca formații independente, căci legătura lor cu cuvîntul de bază nu se putea observa. Greutatea a fost repede înlăturată, folosindu-se alte procedee. În unele cazuri s-a făcut apel la italiană, care e mult mai apropiată de romînă (și de latină) decît franceza; latiniștii au preferat să se adreseze direct latinei. În cele din urmă și, desigur, nu fără influența acestor două soluții, s-a găsit o a treia, care a prevalat în cele mai multe cazuri. Folosindu-se faptul că franceza întrebuințează o scriere etimologică și că aceasta, în mai toate cazurile, apropie forma cuvîntului de originea lui latinească, romînii au pornit de la scrierea franțuzească, pe care însă au citit-o ca și cînd ar fi fost romînească, ceea ce iarăși apropia cuvîntul de baza lui latină. De exemplu, în loc de *acsan*, cum pronunță francezii, am scris *accent*, așa cum se scrie în franțuzește, dar pronunțăm cum scriem, adică *akcent*: pronunțăm vocala *e* ca în latinește, cele două consoane de la sfîrșit, *nt*, de asemenea așa cum se pronunțau în latinește, și astfel cuvîntul nu numai că a căpătat o structură acceptabilă pentru limba romînă, dar s-a apropiat mult de forma lui originară latină.

Această soluție are avantajul că noile cuvinte își găsesc imediat o clasă în care se încadrează, ceea ce nu era cazul cînd se lua direct forma franceză. Se adaugă

că și finalele se adaptează, după modele mai apropiate de limba romînă. *Sincérité*, *atrocité* ar fi trebuit să capete forma *senseritea*, *atrositea*, nelegîndu-se de nimic romînesc, pe cînd actualele *sinceritate*, *atrocitate* au aerul de a fi cuvinte neaoș romînești, căci se alătură formațiilor moștenite de felul lui *bunătate*.

Faptul că împrumuturile internaționale s-au făcut la date diferite și pe căi diferite a avut unele efecte neplăcute pentru limba romînă. Labiovelarele latine (*qu*, *gu*) nu s-au păstrat în romînește (fiind înlocuite prin *p* și *b* sau *č* și *ğ*). Ele se găseau însă în multe cuvinte latine care reintră în circulație în ultimele secole; în unele cuvinte labiovelarele sînt înlocuite prin *kv*, *gv* (*ecvipolent*, *acvariu*, *sangvin*, *lingvist*), într-altele prin *ku*, *gu* (*ecuator*, *ecuație*, *acuarelă*, *sanguină*, *lingual*) și, în sfîrșit într-altele, prin *k*, *g* (*echinox*, *sanghinar*). Se vede lesne că aceeași temă latină este tratată în trei feluri diferite și astfel se ajunge la pierderea legăturii etimologice între cuvintele formate cu același element primitiv.

Aceeași situație se regăsește, printre altele, la cuvintele care la origine începeau cu *h*: unele au păstrat această consoană, altele au pierdut-o. Ca urmare, prefixul de origine grecească *hipo-* apare în unele cuvinte sub forma *ipo-* : *hipofiză*, *hipotensiune*, dar *ipotenuză*, *ipoteză*. Astfel, în loc de un singur prefix, avem astăzi două și vorbitorii nu recunosc totdeauna legătura dintre ele.

În mai multe limbi *s* intervocalic a devenit *z*, pe cînd în romînește el s-a păstrat (lat. *casa* › rom. *casă*). Deoarece în franțuzește și în alte limbi s-a menținut scrierea cu *s*, în ciuda pronunțării cu *z*, s-a ajuns la o ruptură între scriere și pronunțare și în cazul unor cuvinte împrumutate de limba romînă. Latiniștii au păstrat în scris pe *s*, dar se pronunța în general *z* (*proză* se scria *prosa* etc.). S-a ajuns astfel la ideea, nu tocmai clară, că în neologisme trebuie citit *z* acolo unde găsim scris *s* intervocalic. Dar *ss*, care se citește peste tot *s*, s-a scris în romînește tot *s*, și astfel cititorul romîn care nu cunoștea etimologia cuvintelor a ajuns să pronunțe *z* și pentru *s* autentic. Așa s-au născut pronunțări (apoi și scrieri) ca *furniza*, *kermeză*, *regizor*, *viteză* etc. În unele cazuri, norma oficială continuă

că și finalele se adaptează, după modele mai apropiate de limba romînă. *Sincérité*, *atrocité* ar fi trebuit să capete forma *senseritea*, *atrositea*, nelegîndu-se de nimic romînesc, pe cînd actualele *sinceritate*, *atrocitate* au aerul de a fi cuvinte neaoș romînești, căci se alătură formațiilor moștenite de felul lui *bunătate*.

Faptul că împrumuturile internaționale s-au făcut la date diferite și pe căi diferite a avut unele efecte neplăcute pentru limba romînă. Labiovelarele latine (*qu*, *gu*) nu s-au păstrat în romînește (fiind înlocuite prin *p* și *b* sau *č* și *ğ*). Ele se găseau însă în multe cuvinte latine care reintră în circulație în ultimele secole; în unele cuvinte labiovelarele sînt înlocuite prin *kv*, *gv* (*ecvipolent*, *acvariu*, *sangvin*, *lingvist*), într-altele prin *ku*, *gu* (*ecuator*, *ecuație*, *acuarelă*, *sanguină*, *lingual*) și, în sfîrșit într-altele, prin *k*, *g* (*echinox*, *sanghinar*). Se vede lesne că aceeași temă latină este tratată în trei feluri diferite și astfel se ajunge la pierderea legăturii etimologice între cuvintele formate cu același element primitiv.

Aceeași situație se regăsește, printre altele, la cuvintele care la origine începeau cu *h*: unele au păstrat această consoană, altele au pierdut-o. Ca urmare, prefixul de origine grecească *hipo-* apare în unele cuvinte sub forma *ipo-* : *hipofiză*, *hipotensiune*, dar *ipotenuză*, *ipoteză*. Astfel, în loc de un singur prefix, avem astăzi două și vorbitorii nu recunosc totdeauna legătura dintre ele.

În mai multe limbi *s* intervocalic a devenit *z*, pe cînd în romînește el s-a păstrat (lat. *casa* › rom. *casă*). Deoarece în franțuzește și în alte limbi s-a menținut scrierea cu *s*, în ciuda pronunțării cu *z*, s-a ajuns la o ruptură între scriere și pronunțare și în cazul unor cuvinte împrumutate de limba romînă. Latiniștii au păstrat în scris pe *s*, dar se pronunța în general *z* (*proză* se scria *prosa* etc.). S-a ajuns astfel la ideea, nu tocmai clară, că în neologisme trebuie citit *z* acolo unde găsim scris *s* intervocalic. Dar *ss*, care se citește peste tot *s*, s-a scris în romînește tot *s*, și astfel cititorul romîn care nu cunoștea etimologia cuvintelor a ajuns să pronunțe *z* și pentru *s* autentic. Așa s-au născut pronunțări (apoi și scrieri) ca *furniza*, *kermeză*, *regizor*, *viteză* etc. În unele cazuri, norma oficială continuă

să mențină pe *s*, dar uzajul din ce în ce mai răspîndit este cu *z*: *premiză*, *seziune* etc.

Cu primirea a tot mai numeroase cuvinte internaționale, romîna a introdus și destul de multe afixe, dintre care o parte au devenit productive. Uneori este vorba de variante apusene ale unor afixe pe care romîna le-a moștenit, sub altă formă, din latinește, alteori de afixe pe care nu le-a moștenit.

Încă dinainte de secolul al XIX-lea, a pătruns, sub forma rusă, sau mai curînd polonă, sufixul latin *-tio* (*-atio*, *-itio*, cu varianta *-sio*). Cuvinte ca *administrație*, *nație*, *comisie*, *posesie* apar în texte din secolul al XVIII-lea. Școala latinistă a introdus forma mai lungă *-țiune* (*-siune*): *națiune* etc. „Fonetiștii" au încercat să impună sufixului forma *-ciune*, ținînd seama că romîna a moștenit din latinește sufixul sub această formă (cf. *închinăciune*, *rugăciune*, față-n față cu lat. *inclinatio*, *rogatio*). Încercarea lor a eșuat lamentabil, în așa fel încît curentul lor a ajuns să fie numit în bătaie de joc *ciunism*. Celelalte variante au rezistat, în unele formații se folosește una (*alimentație*, *natație*), în alte formații cealaltă (*acțiune*, *flexiune*), ba sînt cazuri cînd s-au creat dublete diferențiate pe stiluri ale limbii sau după înțelesuri (*nație* e popular, *națiune* e literar; *secție* se folosește în administrație, *secțiune* în geometrie; *porție* de mîncare, *porțiune* „fragment"; *rație* „porție", *rațiune* „judecată"). Mai mult încă, în cîteva cazuri s-a introdus și varianta franceză în *-ion*, astfel că avem trei variante: *divizie* (unitate militară imediat inferioară corpului de armată), *diviziune* (împărțire), *divizion* (subunitate a unui regiment de artilerie); *pensie* (sumă plătită persoanelor care nu-și mai pot cîștiga existența prin muncă), *pensiune* (întreprindere care asigură casa și masa în schimbul unei sume de bani), *pension* (în trecut școală particulară). În general, sînt mult mai răspîndite formele în *-ție*, cele în *-țiune* fiind adesea socotite pretențioase, cu excepția cuvintelor care, avînd o temă foarte scurtă, sînt preferate în forma cu *-țiune* (*dicțiune*, *noțiune*, *ficțiune*).

Mai sînt și alte sufixe internaționale care au pătruns treptat în romînește, de exemplu tripleta *-ism*, *-ist*, *-iza*, foarte productivă astăzi : *realism*, *romanist*, *satiriza*. Primele două se folosesc paralel, pe lîngă aceeași rădăcină se alipesc aproape automat ambele (*socialism*, *socialist*) și foarte adesea apare și cel de-al treilea (*centralism*, *centralist*, *centraliza*). Cu aceste sufixe se produc derivate și de la rădăcini romînești mai vechi (*gîndirism*, *zeflemist*, *a munteniza*), pe cînd alte sufixe internaționale rămîn limitate la cuvintele cu care au intrat, sau, în cazuri mai favorabile, izbutesc să producă noi derivate, dar numai de la cuvinte simțite ca împrumuturi recente. De exemplu, din franțuzește s-au introdus cuvinte formate cu sufixul *-age* (paralela moștenită în romînește este *-atic* : *văratic* de la *vară*), care se poate găsi nu numai în cuvinte ca *garaj*, *viraj*, împrumutate gata făcute din franțuzește, ci și în *gramaj*, *picaj*, formate în romînește de la teme simțite ca străine. Tot din franțuzește ne vin astăzi cuvinte cu sufixul *-ez* (intrat mai întîi în romînește din neogreacă), care denumesc pe locuitorii unei țări sau ai unui oraș : *suedez*, *vienez*. Și acest sufix a ajuns să formeze cuvinte romînești numai de la nume geografice străine : *vietnamez*, *ghanez*.

Nu toate sufixele introduse în secolul trecut au reușit să se mențină. În textele de atunci sînt frecvente adverbele formate cu sufixul *-mente* (numai de la teme străine : *completamente*, *eminamente*). Nu numai că nu s-a ajuns la formarea de derivate noi, dar nici cele împrumutate nu au rămas, ele fiind adesea luate în rîs de marele public. Astăzi mai circulă numai cîteva derivate de la teme în *-al* sau *-ar*, și numai în stilul științific, uneori chiar pretențios : *socialmente*, *necesarmente*.

Mai important este aportul prefixelor internaționale. Limba romînă, fiind săracă în prefixe, a primit ușor numeroase formații de origine latină și greacă, devenite în parte productive. Latinești : *ante-* (*antediluvian*) *con-*, *co-* (*confirma*, *codirector*), *contra-* (*contraindicat*), *extra-* (*extraordinar*), *in-* (*indiviziune*), *infra-* (*infrastructură*), *inter-* (*interurban*), *intra-* (*intravenos*), *post-* (*postmeridian*), *pre-* (*predestina*), *pro-* (*prodecan*), *supra-*

(*suprarenal*), *trans-* (*transmarin*), *ultra-* (*ultrareacționar*). Grecești: *a*(*n*)- (*amoral*, *analfabet*), *anti-* (*antiteză*), *dia-* (*diametru*), *epi-* (*epiglotă*), *hiper-* (*hipertensiune*), *hipo-* (*hipogastric*), *meta-* (*metafizică*), *para-* (*parafrază*), *sin-* (*sincronic*). Multe dintre acestea au prins atît de bine, încît astăzi servesc la formarea de derivate de la teme romînești copiate după modele străine sau chiar independente (*antetrupiță*, *antistatal*, *consătean*, *contramăsură*, *infraroșu*, *interpune*, *postpus*, *paratrăsnet*, *preîncălzire*, *supraîncălzit*, *transcrie*, *ultrascurt*).

Introducerea atîtor prefixe, îmbogățind modurile de formare a cuvintelor, duce în același timp la o modificare substanțială a structurii limbii romîne.

La afixele de origine recentă se pot urmări cinci etape: 1. Cuvintele de împrumut sînt adaptate fără a putea fi analizate, deoarece tema cu care sînt formate nu se găsește izolată în romînește: *epi-demie*, *dump-ing*. 2. Cuvintele pot fi analizate, căci tema e cunoscută, și prin aceasta ele devin mai clare vorbitorului, dar afixele nu sînt folosite pentru a forma în mod independent noi cuvinte: *circum-stanță*, *ajust-or*. Într-adevăr, aceste cuvinte n-au fost formate în romînește, ele au fost împrumutate gata făcute; dar prin faptul că sînt înțelese în formația lor de vorbitorul romîn, ele îi fac aceleași servicii ca și cînd și le-ar fi făcut singur (aproximativ în felul în care o mașină pe care am cumpărat-o gata făcută nu e mai puțin a noastră decît una pe care am fi făcut-o singuri). 3. Afixul străin este menținut, dar rădăcina este tradusă (prin calc): *pro-păși* pentru *pro-gresa*; *limb-aj* pentru fr. *lang-age*. De astă dată caracterul propriu romînesc al formațiilor este întărit prin însuși faptul că rădăcina a fost tradusă. 4. Afixul este folosit pentru a se forma în mod independent cuvinte noi, dar rădăcina este totdeauna un cuvînt de împrumut, simțit ca internațional, în aceeași măsură ca afixul: *super-arbitru*, *vietnam-ez*. Faptul că afixul nu se atașează la rădăcini romînești dovedește că se mai simte în oarecare măsură caracterul lui străin. 5. Afixul se folosește în mod liber pentru a forma cuvinte noi, derivate de la orice fel de rădăcini: *re-împrospătat*, *dinamov-ist*.

Nu este obligatoriu ca fiecare afix să treacă prin toate cele cinci etape, e posibil să avem de la început etapa a doua, după cum se poate sări peste cea de a treia etc.

Mai slabe rezultate a dat pînă acum introducerea de cuvinte compuse. Romîna are un mic număr de cuvinte compuse propriu-zise și, în această privință, nu face decît să reproducă situația cunoscută încă din latină. Chiar și printre puținele excepții un mare procent este dat de simplele juxtapuneri, de felul lui *floarea-soarelui* sau *bună-credință* (genitiv *bunei-credințe*). Foarte puține sînt autentic compuse și rămase analizabile, de exemplu: *batjocură* (*bat* + *joc* + suf. *-ură*), în timp ce altele, ca *mijloc* (lat. *medius locus*), ale căror elemente nu mai sînt perceptibile pentru vorbitori, au încetat în fapt de a fi compuse.

Compusele de origine slavă (*blagoveștenie*, *samurasla*) nu s-au menținut, sau au încetat repede de a fi analizabile, în orice caz n-au devenit productive.

O situație nouă s-a creat cînd au apărut formațiile internaționale de tipul *fotografie*, *cardiogramă*, analizabile numai prin faptul că fiecare element component apare și în alte combinații: *fotosinteză*, *radiografie*, *cardiologie*, *radiogramă*. Sînt, ce e drept, unele cazuri cînd unul din termeni, de origine latină, există în romînește sub o formă apropiată de cea internațională, ceea ce poate da impresia că în compunere intră un element romînesc (*nasicorn*, cf. rom. *corn*), iar în și mai rare cazuri unul din termeni figurează în romînește și izolat, tot ca împrumut (*aerometru*, vezi rom. *metru*; primul element există și el în romînește, dar, bineînțeles, fără vocala de legătură *-o-*). Pe aceste baze încep să se formeze și în romînește compuse de tipul internațional : *frigotehnică* (dacă era latinesc ar fi trebuit să fie *frigori-*), *gușogen*.

Mai concludent este alt amănunt. Pentru a putea considera că un cuvînt este cu adevărat compus, se spune, de obicei, că trebuie să-l putem descompune în părțile lui componente și să constatăm că ele există nu numai în compunere, ci și izolate. Am văzut mai sus că această condiție este rareori îndeplinită. Se petrece însă acum în romînește un fenomen care schimbă situația : elementele primare apar în romînește, nu in-

troduse prin împrumut, ci extrase din compuse. Nu are nici o importanță faptul că procedeul este contrar celui normal, contează numai rezultatul (formații inverse se cunosc destule în limbă și în general ele joacă un rol pozitiv, vezi p. 71). Astfel încep să se folosească independent *hipo* (*tracțiune hipo*), *lacto* (*restaurant lacto*), *micro*, *grafie*, *scopie*, extrase din *hipomobil*, *lactovegetarian*, *microradiofotografie*, *radioscopie* etc. Apariția lui *semi* izolat ajută, bineînțeles, la formarea de compuse de felul lui *semiîntuneric*.

Îmbogățirea limbii romîne cu elemente de vocabular internaționale ușurează pentru romîni învățarea limbilor străine și permite și străinilor să folosească mai ușor un text romînesc. Prin urmare ea contribuie la ușurarea legăturilor între popoare și, printr-o mai bună cunoaștere, poate duce la îmbunătățirea relațiilor între oamenii din diverse țări. Dar introducerea masivă de cuvinte străine are și reversul ei, ea nu apare fără dezavantaje pentru limba romînă. Mergînd exact pe calea pe care a mers mai demult franceza, romîna se îmbogățește cu derivate gata făcute și în felul acesta își slăbește propria ei capacitate de a crea cuvinte din fondul indigen. Astfel, pentru a avea un adjectiv derivat de la „mamă" am preluat adjectivul latinesc *matern*, de la care se formează mai departe *maternitate*, iar cuvîntul nostru *mamă* rămîne izolat. În locul unui derivat de la *a bea* apare *potabil*, alăturea de *a spăla* am introdus *lavabil*, fără să avem și verbele de bază. Soliditatea vechilor rădăcini este astfel zdruncinată și organizarea vocabularului devine mai puțin sistematică.

Un amănunt semnalat la fonetică apare și la formarea cuvintelor: pluralitatea de forme cauzată de pătrunderea sufixelor pe diverse căi. Vreme îndelungată a existat concurență între sufixul francez *-age* și echivalentul lui italian *-aggio*. În cele din urmă, primul a învins, dar nu fără a se menține unele excepții. Astfel, alături de *aliaj*, *bagaj*, *curaj*, *garaj*, *viraj* etc., cu *j*, se păstrează în forma cu *g*: *omagiu*, *ravagiu*. În alte cazuri mai există fluctuații: nu se mai zice, în general, la singular decît *pasaj*, *peisaj*, dar la plural apar adesea *pasagii*, *peisagii*. Se înțelege că nu trebuie luate în discuție aici *contagiu*,

naufragiu, *sufragiu*, care nu conțin sufixul discutat (lat. *contagium*, *naufragium*, *suffragium*, în timp ce fr. *-age* și it. *-aggio* reprezintă pe lat. *-aticus*). În schimb găsim o situație în parte asemănătoare la cuvinte cu sufixul italian *-eggio* (împrumutat în franțuzește, unde a devenit *-ège*) : pe de o parte se pronunță *manej*, pe de altă parte *arpegiu*, *cortegiu*, *solfegiu*. Cum aici nu se simte prezența unui sufix, fluctuația nu e supărătoare. Mai grav este că unele derivate cu *-g-* sînt în dezacord cu termenul de bază, care este cu *-j-* : *mesaj*, dar *mesager*, *pasaj*, dar *pasager*, *cartilaj*, dar *cartilaginos* etc. În același fel, găsim derivatele *corigent*, *diriginte* alături de verbele *corija*, *dirija*.

Elemente romanice occidentale găsim și în morfologie și sintaxă. S-a văzut mai sus că în tot decursul istoriei limbii romîne, pînă în secolul al XIX-lea, infinitivul a pierdut treptat din importanță, fiind înlocuit în mare parte de conjunctiv. În ultimele două secole însă el marchează o revenire viguroasă și tot mai dese sînt cazurile unde își reia locul, în dauna conjunctivului. În unele întorsături se poate vedea și o influență rusească, dar în ansamblu nu încape îndoială că formulele cu infinitivul traduc modele romanice apusene. Astfel, în locul mai vechilor *încerc să fac*, *dorința să văd*, *să-l cunoști înseamnă să-l iubești*, apar tot mai des noile formule *încerc a face*, *dorința de a-l vedea*, *a-l cunoaște înseamnă a-l iubi*.

Alt rezultat al influenței apusene este că, de unde în tot timpul evului mediu cele mai multe verbe romînești aparțineau conjugării a IV-a (vezi p. 14), începînd din secolul al XIX-lea se înmulțesc cele de conjugarea I, astfel încît astăzi această conjugare cuprinde singură mai mult de jumătate din numărul verbelor romînești. Aceasta s-a întîmplat, pe de o parte, prin împrumutarea de verbe gata formate (*a libera*, *a repara* etc.; am arătat că limbile romanice apusene au mult mai multe verbe de conjugarea I decît de a IV-a), indiferent dacă aceste verbe erau analizabile sau nu pentru un romîn (vezi exemple ca *a adera*, *a grima*), cum și prin înlocuirea formațiilor mai vechi, de tip grecesc, în *-isi*, cu formații romanice luate direct de la sursă

(*a regularisi*, *a specularisi* sînt înlocuite cu *a regula*, *a specula*) ; pe de altă parte, prin introducerea de sufixe ca *-iza*, *-ia*, cu care se formează verbe noi în romînește (*a alfabetiza*, *a audia*). Se formează acum și fără sufixe speciale verbe de conjugarea I (*a încorseta*, *a învagona*, *a coperta*) și se formează și de la rădăcini romînești denominative în *-a*, ba chiar paralel cu verbe apusene în *-ire* apar în romînește verbe în *-a* (*a asorta*, *a demola*, *a voma*, față de fr. *assortir*, *démolir*, *vomir*).

Prin modificările introduse în ultimele patru secole, limba romînă s-a îmbogățit substanțial, în special cu termeni tehnici, științifici, cu cuvinte abstracte, și și-a perfecționat sintaxa, devenind astfel mai clară, mai suplă și în același timp mai simplă. Ea servește astăzi de vehicul unei literaturi înfloritoare, care nu numai că aduce bucurii cititorilor de limbă romînă, dar din ce în ce mai mult este tradusă în limbile de mare circulație (și în altele) și intră astfel în patrimoniul artei universale. Progresele realizate în special în ultimele două secole permit limbii romîne să exprime orice idee, la nivelul concepțiilor celor mai avansate ale zilelor noastre. A trecut timpul cînd învățătura nu putea fi dată decît în limbi străine. Astăzi nu există grad de învățămînt sau domeniu al științei pentru care în Romînia să nu existe manuale și tratate în limba maternă.

O dată cu unirea Munteniei cu Moldova în anul 1859, prestigiul Bucureștiului, devenit capitala țării unite, crește. Din ce în ce mai mult graiul bucureștean este luat ca normă lingvistică valabilă pentru toată țara. Scriitorul moldovean Costache Negruzzi, republicîndu-și operele în epoca de maturitate, elimină numeroase trăsături moldovenești, pe care le înlocuiește cu echivalentele lor literare, de origine muntenească. Se înțelege că, o dată cu unirea Transilvaniei (1918), prestigiul Bucureștiului n-a putut decît să crească.

Nu trebuie să se creadă însă că limba literară actuală reproduce aidoma graiul întregii populații bucureștene. Să nu uităm că în trecut nu toată lumea se bucura de avantajele culturii : încă după cel de-al doilea război mondial statistica arăta că în București trăiau peste

100 000 de analfabeţi şi abia campania de lichidare a analfabetismului, dusă acum cîţiva ani cu succes în toată ţara, a pus capăt acestei stări de lucruri. Exagerările graiului bucureştean (*e* > *ă* după consoane dure, ca în *dă*, *pă*, forma de plural *picere* în loc de *picioare*, semnul pluralului la perfectul compus *-ără*, de exemplu în *ei a făcutără*, dezacordul la persoana a III-a plural în forme ca *ei face* în loc de *ei fac* şi multe altele) n-au fost acceptate în limba literară, iar bucureştenii instruiţi care formează astăzi marea majoritate a populaţiei Capitalei, nu le folosesc. S-a format acum o limbă literară care nu se identifică cu nici un grai local, ci este o normă superioară tuturor graiurilor şi este folosită de toţi romînii culţi, din orice regiune ar proveni ei. Dialectele pierd treptat din forţa lor şi se poate prevedea dispariţia lor totală într-un viitor nu prea îndepărtat. Cel mai repede dispare tocmai dialectul muntenesc şi, în special, graiul bucureştean : dacă un intelectual din provincie îşi mai poate permite să folosească rostiri sau forme gramaticale locale fără să se facă ridicol, un bucureştean care ar zice *te doare picerele* în loc de *te dor picioarele* ar fi iremediabil compromis, tocmai pentru că graiul local bucureştean a fost total şi definitiv părăsit de intelectuali, care au adoptat limba literară.

Unificarea se face într-un ritm din ce în ce mai rapid. Culturalizarea maselor largi ale populaţiei, mijloacele de comunicare tot mai perfecţionate fac ca limba literară unificată să pătrundă în toate satele, oricît de depărtate de centru. La aceasta contribuie tirajele uriaşe ale ziarelor, revistelor şi cărţilor, radiodifuziunea, televiziunea, cinematograful şi numărul mare de conferinţe care se ţin în toate părţile ţării.

Am fost pentru prima oară la Braşov în 1924. Ascultînd felul cum vorbeau oamenii pe stradă, îţi dădeai uşor seama că eşti în Transilvania. Astăzi romînii din Braşov vorbesc la fel cu cei din Bucureşti, aproape fără nici o diferenţă. Tinerii ardeleni care au venit în 1919 să studieze la Universitatea din Bucureşti puteau fi identificaţi după primele cuvinte pe care le rosteau ; cei care vin astăzi sînt imposibil de identificat după vorbă.

La teatrele din București, cînd apare pe scenă un personaj originar din Moldova, actorul vorbește de cele mai multe ori o limbă amestecată din elemente moldovenești și literare, ceea ce mi s-a părut multă vreme supărător. Am întrebat pe un regizor, originar și el din Moldova, de ce nu folosește în asemenea ocazii actori moldoveni, ca să obțină o rostire dialectală exactă.

— Tocmai asta e, mi-a răspuns el, că folosesc moldoveni, dar ei fac asemenea sforțări ca să elimine din pronunțarea lor orice urmă de dialect moldovenesc, încît atunci cînd li se cere să se exprime curat moldovenește, nu mai sînt în stare să o facă.

Am acceptat atunci acest răspuns, dar curînd mi-am dat seama că el nu reproduce în întregime situația. Contactul mai apropiat cu niște moldoveni mi-a arătat recent că în graiul lor nesilit ei păstrează numai o parte dintre trăsăturile dialectale, în timp ce altele sînt înlocuite cu corespondentele lor literare. Astfel, actorii moldoveni din București vorbesc pe scenă un limbaj amestecat care corespunde exact felului cum vorbește astăzi o parte a publicului din Moldova.

De observat că anumite trăsături regionale, existente încă la cei care vorbesc în dialect, nu se mai manifestă în cuvintele internaționale învățate în ultimele decenii. Astfel în Moldova *i* devine *î* după consoanele *s*, *z*, totdeauna dure: *sîngur*, *dzîua*. Dar se pronunță *similar*, *pasivitate*, *uzină*, *rezidență*, ceea ce arată că pronunțarea regională a încetat de a mai cîștiga teren.

Prezint în continuare unele trăsături caracteristice ale limbii romîne, în raport cu tendințele actuale ale dezvoltării ei.

Latina era o limbă de tip vocalic: avea 10 vocale (5 lungi și 5 scurte; fac abstracție de diftongi) și 17 consoane (fără a pune la socoteală geminatele). Iată inventarul complet: vocale, *ā*, *ă*, *ē*, *ĕ*, *ī*, *ĭ*, *ō*, *ŏ*, *ū*, *ŭ*; consoane, *b*, *c*, *d*, *f*, *g*, *g°* (scris *gu*), *h*, *i*, *l*, *m*, *n*, *p*, *k°* (scris *qu*), *r*, *s*, *t*, *u*, ceea ce înseamnă că, pentru a distinge cuvintele între ele, fonemele vocalice aveau mai mare importanță decît cele consonantice (căci trebuie să ținem seamă de faptul că vocalele se folosesc mult mai frecvent decît consoanele).

Romîna are 7 vocale (*a*, *ă*, *e*, *i*, *î*, *o*, *u*) și 58 de consoane, ce e drept nu toate la fel de întrebuințate (*b*, *b′*, *b°*, *k*, *č*, *k′*, *k°*, *d*, *d′*, *d°*, *f*, *f′*, *f°*, *g*, *ğ*, *g′*, *g°*, *h*, *h′*, *h°*, *i*, *j*, *j′*, *j°*, *l*, *l′*, *l°*, *m*, *m′*, *m°*, *n*, *n′*, *n°*, *p*, *p′*, *p°*, *r*, *r′*, *r°*, *s*, *s′*, *s°*, *ș*, *ș′*, *ș°*, *t*, *t′*, *t°*, *ț*, *ț′*, *ț°*, *u*, *v*, *v′*, *v°*, *z*, *z′*, *z°*).

Este însă ceva mai important. Consoanele finale muiate, numeroase din cauza desinenței frecvente *-i* (chiar dacă aceasta a ajuns să nu se mai pronunțe), atrag după ele menținerea muierii consoanelor din silabele precedente, pe cînd consoanele finale dure atrag după ele menținerea consoanelor dure din silabele precedente (eventual procesul diferă, fără ca rezultatul să fie altul : consoanele finale muiate atrag muierea consoanelor din silabele precedente, pe cînd consoanele finale dure atrag durificarea consoanelor din silabele precedente) : lat. *tener*, *uenetus*, pl. *teneri*, *ueneti* › rom. *tînăr*, *vînăt*, pl. *tineri*, *vineți*; lat. *uendo*, pers. a II-a *uendis* › rom. *vînd*, *vinzi*; *dobîndă*, pl. *dobînzi* › *dobinzi*.

La rîndul lor, cum se vede din exemplele date, consoanele muiate pretind ca vocalele următoare să fie palatale, în timp ce consoanele dure pretind în urmă vocale nepalatale. Aceasta înseamnă, cel puțin în mare măsură, neutralizarea opoziției dintre *e* și *ă*, dintre *i* și *î*, deoarece timbrul vocalei nu mai este independent, ci este dictat de natura consoanei precedente, care este suficientă pentru a diferenția cuvintele. Prin urmare, în realitate, vocalele sînt încă și mai puține la număr decît am spus mai înainte, iar pentru stabilirea diferențelor între cuvinte, consoanele sînt determinante într-un grad încă și mai mare decît am presupus.

Dispariția lui *i* final după ce a atacat consoana precedentă (în scris, *-i* se menține) are efecte asupra desinențelor de persoana a II-a la verbe și de plural la substantive și adjective. Schimbări se produc la consoane și cînd sînt urmate de un iot, iar rezultatele, în ambele cazuri, diferă după tipul consoanelor. Cea mai veche alterare este a velarelor, care, într-un fel sau într-altul, apare aproape fără excepție în limbile romanice (încă din latinește, *k*, *g* urmate de *e* sau *i* se

rosteau altfel decît cînd erau urmate de o vocală nepalatală): *k* > *č*, *g* > *ğ*, de exemplu *porc* (citit *pork*), pl. *porci* (citit *porč*); *leg*, pers. a II-a *legi* (citit *leğ*). Această schimbare apropie romîna de limbile slave (vezi de exemplu rus. *muka* „chin", *mučit'* „a chinui"). După ce romîna a împrumutat din slavă cuvinte terminate în *h*, s-a ajuns și la alternanța *h* > *š* (preluată din slavă): *monah*, pl. *monași*, alternanță eliminată mai tîrziu din limbă.

Urmează, în ordinea cronologică, dentalele, care, cel puțin în parte, au fost alterate și în alte limbi; în romînește *t* > *ț*, *d* > *dz* (> *z*), *s* > *ș*, *z* > *j*, de cîte ori sînt atacate de *-i*: *tot*, pl. *toți*, *cad*, pers. a II-a *cazi*, *cos*, pers. a II-a *coși*, *viteaz*, pl. *viteji*. Aici trebuie să adăugăm, pe de o parte, alternanța *ț*/*ț'* (*hoț*, pl. *hoți*), *st*/*št'* (*gust*, pers. a II-a *guști*) și alternanța *šk*/*št'* (*mușc*, pers. a II-a *mușți*) și chiar *sk*/*št'* (*cresc*, pers. a II-a *crești*). Aceste schimbări se regăsesc și în aromînă.

Nazala dentală *n* și laterala *l* sînt și ele muiate și se mențin așa în aromînă, pe cînd în dacoromînă ele sînt eliminate, păstrîndu-se un *i*, care, în general, funcționează ca al doilea element al unui diftong: *gol*, pl. *goi* (ar. *gol*, pl. *gol'*), *spun*, pers. a II-a *spui* (ar. *aspun*, *aspun'*). În general însă, s-a revenit, prin analogie, la consoana muiată, și anume a fost restabilit *l'* la verbe și *n'* la substantive; *spăl*, pers. a II-a *speli* (nu există nici o urmă a unei forme fără *l*), *an*, pl. *ani* (formă mai veche *ai*).

Ultima serie atacată sînt labialele, care devin palatale. Deși apare și în aromînă, fenomenul nu este nici pe departe general în dacoromînă și e pe cale de a fi eliminat. Deci, dacă poate fi vorba de ceva comun la nordul și la sudul Dunării, ne putem referi numai la o tendință, nu la fenomenul însuși. Într-o fază mai veche a limbii s-a ajuns de la **scuppio*, la *scuip* (ar. *ascuk'u*), de la **cubium* la *cuib* (ar. *cuib*) etc. Mai pe urmă tratamentul este altul, se produce numai alterarea consoanei: *lup*, pl. *lup'* (regional *luk'*, *lupk'*), *slab*, pl. *slab'* (regional *slag'*), *pantof*, pl. *pantof'* (regional *pantoh'*), *morcov*, pl. *morcov'* (regional *morcoy'*), *dorm*, pers. a II-a *dorm'* (regional *dorn'*).

Dar procesul e mult mai adînc decît s-ar putea părea după aceste indicații sumare. Am văzut mai sus că s-a renunțat și la alternanța *h/š*, aceasta reducîndu-se la una mult mai simplă *h/h'*. Același lucru se petrece cu *z* : de unde într-o fază mai veche a limbii substantivele și adjectivele terminate în *z* aveau pluralul în *-j'* (*franțuz*, pl. *franțuji*), astăzi ele se mulțumesc la plural cu muierea lui *z* (*francez*, *francezi*). Acum ne ajung deci diferențieri mai slabe pentru a distinge între ele formele gramaticale. Este vorba de o reorganizare serioasă a întregului sistem morfologic.

Într-o fază mai veche a limbii romîne s-au introdus diferite alternanțe fonetice, atît vocalice cît și consonantice, care făceau ca fiecare categorie morfologică să fie marcată prin mai multe semne în același timp. Vocalele se pronunțau diferit, după cum erau accentuate sau nu : astfel *a* alterna cu *ă*, iar *o* cu *u*, uneori și *e* cu *i*, deci găsim forme de conjugare ca : pers. I sg. *las*, pers. I pl. *lăsăm* ; pers. I sg. *joc*, pers. I pl. *jucăm;* pers. I sg. *vin*, pers. I pl. *venim*. Cînd în silaba următoare se găsește un *e* sau un *ă*, se produce transformarea lui *e* accentuat și a lui *o* accentuat în *a*, păstrîndu-se, în primul caz, muierea consoanei precedente (ceea ce se notează cu un *e*), în cel de-al doilea caz labializarea consoanei precedente (ceea ce se notează cu un *o*) : pers. I sg. *leg*, pers. a III-a sg. *l'agă* (scris *leagă*), pers. I sg. *pot*, pers. a III-a sg. *p°ate* (scris *poate*). Aici, prin urmare, diferența dintre persoane nu mai e marcată numai prin desinență, ci și prin alternanțele vocalelor din rădăcini. Există însă și cazuri mult mai complicate : față de pers. a III-a sg. *poate*, pers. a II-a sg. este *poț'* (scris *poți*), deci aici avem alternanța *a/o*, *t/ț'* și *e*/zero.

Iată alte fapte încă și mai semnificative. Substantivul *casă* are pluralul *case*; cele două forme se deosebesc prin cele două desinențe, *-ă* pentru singular, *-e* pentru plural, iar o dată cu introducerea corelației între consoanele muiate și nemuiate, și prin caracterul dur la singular și muiat la plural al lui *s*. Există deci două semne, dintre care numai primul descris atrage atenția vorbitorilor. Alta este situația lui *masă*, cu pluralul *mese*. Originalul latin este *mensa*, *mensae*. Conform re-

gulii pomenite mai sus, *e* a devenit *a*, păstrîndu-se caracterul muiat al lui *m* (ceea ce în scrierea romînească mai veche apărea astfel: *measă*, pl. *mease*). Caracterul muiat al lui *s* la plural a făcut ca *a*, între două consoane muiate, să se schimbe în *e*, deci pluralul actual este *mese*. Caracterul dur al lui *s* la singular a făcut ca și *m* să-și piardă caracterul muiat, deci singularul e *masă*. Constatăm astfel că nici un fonem nu e identic la cele două forme : la singular găsim *m* dur, *a*, *s* dur și *ă*, iar la plural *m* muiat, *e*, *s* muiat și *e*. Cazurile de acest fel nu constituie o raritate. Încă în secolul trecut se mai răspîndeau alternanțe ca cea pe care o găsim la sg. *mască*, pl. *măști*, unde numai primul fonem, *m*, este identic (urmează *a*/*ă*, *s*/*ș*, *c*/*t'* și *ă*/zero). Nici în cazuri ca sg. *barză*, pl. *berze* alternanța *a*/*e* nu este justificată de fonetica istorică și se explică numai prin criteriul morfologic.

În limba de azi, nu se mai simte nevoia de a avea mai multe semne pentru aceeași categorie gramaticală. Alternanțele cauzate de accent au încetat de mult de a fi productive, căci în cuvintele împrumutate recent ele nu se mai produc : pers. I sg. *evoc*, pers. a III-a sg. *evocă* (nu *evoacă*), pers. I pl. *evocăm* (nu *evucăm*), pers. I sg. *disec*, pers. a III-a sg. *disecă* (nu *diseacă*). Mai mult decît atîta, acolo unde alternanța s-a stabilit în trecut, există multe cazuri de revenire : pers. I sg. *dorm*, pers. I pl. *durmim* (formă menținută în unele graiuri) și *dormim* (formă unică în limba literară actuală); *cos*, imperfect regional *cuseam*, literar *coseam* etc. În același fel trebuie privită atenuarea unora dintre alternanțele consonantice : *z*/*z'*, *l*/*l'*, *n*/*n'* în loc de *z*/*j'*, *l*/*i*, *n*/*i* și eliminarea palatalizării labialelor (despre toate acestea a fost vorba mai sus).

Renunțarea la mai multe mărci a avut un efect asupra formării pluralului la feminine. În vremea cînd exista tendința de a se obține semne multiple, desinența de plural *-e* a fost adesea înlocuită cu *-i*, ceea ce avea ca urmare, în general, adîncirea diferențelor dintre singular și plural (alternanțe consonantice și vocalice). Față de pluralul *case*, care continuă să fie folosit și astăzi ca formă literară, s-a creat în vremea aceea pluralul

cășî, întrebuințat numai în anumite graiuri regionale. Față de singularul *toartă*, pluralul a fost *toarte*; schimbîndu-se *-e* în *-i*, pluralul a devenit *torți*. Examinînd substantivele feminine împrumutate în ultimele două secole, constatăm că imensa lor majoritate formează pluralul cu *-e*, nu cu *-i*: *castă*, pl. *caste*, nu *căști* etc. Excepțiile sînt formate aproape numai de cuvinte de tipul *sculptură*, pl. *sculpturi* (unde a influențat existența a numeroase cuvinte vechi formate cu sufixul *-tură*) și de tipul *cronică*, pl. *cronici* (la care alternanța *k/č*, prezentă și în cazul formării pluralului cu *-e*, este destul de izbitoare pentru ca timbrul vocalei să devină indiferent, și astfel vocala poate fi eliminată). Formarea cu *-e* a pluralului are ca urmare faptul că nu se mai produc alternanțe vocalice. Și la neutru se poate observa o clarificare în sensul că desinența *-e* este preferată desinenței *-uri*, dar nu în așa grad încît cea de-a doua să nu mai fie folosită de loc (în special cuvintele care la singular sînt monosilabice arată preferință la plural pentru desinența mai lungă *-uri*).

Slăbește interesul pentru diferențierea numelor de obiecte neînsuflețite de cele însuflețite. Într-o fază mai veche a limbii romîne, marea majoritate a numelor de obiecte neînsuflețite era repartizată genului neutru, care-și merita astfel pe deplin numele, un număr mai mic se încadrau în declinarea feminină și foarte puține treceau la masculin (în special cele folosite mai mult la plural decît la singular). În ultimele decenii, mase de nume de obiecte neînsuflețite, împrumutate, trec la masculin. Este vorba de termeni din domeniul tehnicii propriu-zise și al diverselor ramuri ale științei. Chiar și cuvinte care fuseseră mai dinainte introduse sub forma neutră sînt reîmprumutate, trecînd la masculin, eventual li se face numai un plural nou, de genul masculin, fie în limbajul general, fie într-o anumită specialitate. Astfel *centru* are de mult pluralul *centre*, deci e neutru și continuă să fie folosit așa, dar biologii folosesc astăzi pluralul masculin *centri* (*centri nervoși*). Este vorba aici de o influență a limbilor romanice apusene, în primul rînd a francezei. Ar fi greu de găsit un model pentru înlocuirea neutrului cu masculi-

nul, dacă ne-am mărgini să examinăm substantivele izolate. Într-adevăr, masculinul singular, din orice limbă de circulație europeană, se transpune în romînește în mod nesilit printr-un masculin; dar cînd se pune problema formării unui plural, s-ar părea că nimic nu împiedică romîna să-și formeze în cazurile acestea un plural de tip feminin, trecînd astfel cuvîntul la genul neutru. Așa s-a și întîmplat în realitate cu *centru* și cu mii de alte cuvinte împrumutate. Problema este însă că nu s-au împrumutat substantive izolate, ci împreună cu adjective. Astfel au intrat în limbă, gata făcute, expresii ca *centri nervoși*, *izotopi radioactivi*, *termeni tehnici* și foarte numeroase altele. Deoarece în limba de origine adjectivul era de formă masculină iar substantivul s-a împrumutat împreună cu adjectivul, ambele cuvinte au luat în romînește, la plural, forme masculine. Printre limbile din care romîna a împrumutat numeroase cuvinte, numai greaca, franceza și italiana fac diferență, la plural, între masculin și feminin la adjective. Dar, pe de o parte, printre cuvintele de origine neogreacă nu găsim exemple de masculine recente, pe de altă parte, cei mai mulți termeni tehnici au fost furnizați romînei de franceză, în special în ultimele decenii, de aceea e normal să considerăm că sub influența francezei au intrat și substantivele masculine care desemnează obiecte neînsuflețite.

O dată creată impresia că astfel de cuvinte aparțin limbajului savant, ele au căpătat prestigiu și au început să influențeze și unele cuvinte intrate mai de mult în limbă, ca neutre. De exemplu, *carburator*, *comutator*, *robinet*, *vagonet* și multe altele s-au răspîndit mai întîi ca neutre (pl. *carburatoare*, *comutatoare*, *robinete*, *vagonete*). Dar, în ultimele decenii, inginerii și, după modelul lor, tehnicienii de calificare inferioară le-au transformat în masculine (pl. *carburatori*, *comutatori*, *robineți*, *vagoneți*). În zadar dicționarele normative au încercat să se opună acestui curent, căci, pentru un exemplu pe care ele îl condamnau, intrau în limbă alte zece noi. Astăzi pare un semn de înalt nivel științific să folosești termeni tehnici masculini în locul cuvintelor neutre din limbajul general, și în fiecare zi se nasc alții,

ceea ce duce la slăbirea sentimentului că genul neutru este potrivit pentru substantivele neînsuflețite.

Alt fenomen care apropie din nou romîna de limbile romanice este pierderea unor forme de flexiune nominală și, în general, slăbirea desinențelor nominale. Cel mai caracteristic fapt în această privință este ieșirea treptată din uz a vocativului. Am văzut mai înainte cum romîna și-a construit treptat un vocativ complet, cu forme de feminin și de plural. În ultimul secol, situația se schimbă și din ce în ce mai mult se folosește nominativul în locul vocativului. Încă mai de mult, substantivul în vocativ, precedat de adjectiv sau pus în apoziție pe lîngă alt substantiv în vocativ, păstrează forma nominativului. Astfel și în trecut, alături de *iscusite vînătorule*, *domnule căpitane*, se zicea și *iscusite vînător*, *domnule căpitan*. Astăzi nu mai e posibilă decît cea de-a doua formulă. La feminin și la plural, după cît se pare, vocativul n-a fost niciodată obligatoriu, ba constatăm că tocmai la cuvintele cele mai mult folosite la vocativ se întrebuințează de fapt nominativul : *mamă*, *mătușă*, *băieți*, *prieteni*. Astăzi, cînd vrei să strigi pe cineva după meseria pe care o exercită este imposibil să folosești forma de vocativ : nu se zice decît *ospătar! șofer! doică!* etc. Nici la numele de persoane nu se mai folosește decît rar vocativul : se strigă în general *Victor!*, nu *Victore! Radu!*, nu *Radule!* etc. De mai multe decenii se aude curent nominativul în locul vocativului și la cuvinte ca *domn*, *tovarăș* : *doamna Popescu! tovarășu' Ion!* și, după cum se vede, chiar forma articulată a nominativului, lucru cu atît mai curios.

Dar nu numai prin pierderea vocativului se manifestă tendința de desființare a ceea ce a mai rămas din flexiunea nominală. Acuzativul este în principiu la fel cu nominativul. Cînd s-a simțit însă nevoia, la numele proprii și la alte categorii de cuvinte, de a se diferenția acuzativul cu valoare de complement direct, s-a folosit pentru aceasta o prepoziție, *pe* (așa cum s-a arătat la p. 37). Nici genitiv-dativul nu mai are forța pe care o avea. Genitivul este deosebit de dativ numai

prin folosirea la genitiv a articolului prepus *al*; adesea însă acesta se transformă în articol postpus la substantivul precedent (*un cal al vecinului*, *calul vecinului*), astfel că în anumite situaţii nu mai este nici o diferenţă între genitiv şi dativ (*am dat calul vecinului* poate însemna şi „i-am dat vecinului calul" şi „am dat calul care aparţine vecinului"). Urmarea este că, pentru a diferenţia cele două cazuri, se recurge sau la topică (aşa cum am făcut în paranteza anterioară), sau la formule cu prepoziţii. De exemplu, sîntem siliţi să evităm o expresie ca *subordonarea inferiorului superiorului* (căci ultimul cuvînt ar putea fi înţeles ca genitiv pe lîngă cel dinaintea lui) şi sîntem obligaţi să zicem *subordonarea inferiorului faţă de superior*.

S-a văzut mai sus că substantivele masculine nearticulate nu au forme diferite nici pentru genitiv-dativ. La numele de persoană a existat în trecut o formă articulată (*Radului*), înlocuită astăzi printr-o formă analitică (*lui Radu*). La numele feminine, norma este pînă astăzi forma cu articol enclitic (*Mariei*), dar din ce în ce mai mult se foloseşte forma analitică, nu numai la numele străine terminate cu alt fonem decît *-a* (*lui Mimi*, *lui Cleo*, *lui Edith*), ci şi la cele romîneşti (*lui Lenuţa*, *lui Maria*), şi chiar şi la numele comune (*lui mama*).

La plural, mai cu seamă atunci cînd accentul e departe de sfîrşitul cuvîntului, limba vorbită preferă adesea să înlocuiască desinenţa de genitiv, care e neaccentuată, cu formule prepoziţionale. Se aude astfel *mersul de tren*, în loc de *mersul trenurilor*, iar la ţară se zice curent *caii la oameni* în loc de *caii oamenilor*. Dar şi la cuvinte mai scurte, în graiurile populare, se evită genitiv-dativul plural : o întorsătură ca *dă apă vitelor* este aproape necunoscută (se zice *dă apă la vite*). În sfîrşit, sînt cazuri cînd chiar limba literară foloseşte obligatoriu prepoziţia în locul desinenţei de dativ plural : *am dat premii la şapte studenţi*.

Alte dovezi de slăbire a simţului pentru flexiunea nominală găsim în anumite trăsături sintactice ale limbii actuale. Tot mai des întîlnim greşeli de acord cauzate de faptul că vorbitorul ia forma feminină de

genitiv-dativ drept plural : se aude chiar la radio *guvernul Republicii Algeriană*, în loc de *Republicii Algeriene*, *succesele Uniunii Sovietică*, în loc de *Uniunii Sovietice*, și diverși corespondenți îmi explică deschis că văd un dezacord tocmai în formulele tradiționale, deoarece iau formele *Algeriene*, *Sovietice* drept plurale. Al doilea tip de greșeli privește topica. Este foarte ușor pentru un romîn să construiască expresii ca *producție de cereale sporită*, deoarece desinența de singular a ultimului cuvînt ne arată limpede că el se acordă cu primul substantiv, nu cu cel de-al doilea. Cu toate acestea, în marea majoritate a expresiilor de acest tip se preferă astăzi inversarea cuvintelor și se zice deci *producție sporită de cereale*, cu riscul de a se înțelege că cerealele au sporit producția. Explicația stă în faptul că vorbitorul nu mai are încredere în desinențe și vrea să se asigure că adjectivul, fiind pus imediat lîngă substantiv, va fi înțeles ca determinîndu-l pe acesta.

În materie de conjugări putem observa o continuare a tendinței de simplificare și sistematizare notată încă din antichitate. Conjugările neproductive, a II-a și a III-a, fiind mult mai slabe decît celelalte două, au manifestat încă din latinește tendința de a se îngloba în tipurile regulate. Multe verbe latinești care aparțineau celor două conjugări amintite au fost eliminate și nu mai apar nicăieri în limbile romanice. Altele se păstrează, dar trecute la conjugarea I și mai ales la a IV-a (lat. *lucēre* › rom. *luci*, lat. *sorbēre* › rom. *sorbi*, lat. *rapĕre* › rom. *răpi*). Tendința a continuat și în evul mediu : lat. *adaugēre* › rom. *adauge*, de conjugarea a III-a, apoi *adăugi*, *adăuga* ; lat. *uiuĕre* › rom. *în-vie* › *învia*. Sub ochii noștri se răspîndește *a scri* în locul lui *a scrie* (lat. *scribĕre*). Pe de altă parte, cele două conjugări slabe își fac concurență una alteia. Încă din latinește găsim, alături de *feruēre*, și *feruĕre* (rom. *fierbe*) ; apoi lat. *ardere* › rom. *arde*, dar lat. *cadĕre* › rom. *cădea*. În perioada primitivă sînt mai multe exemple de trecere de la conjugarea a III-a la a II-a (lat. *bibĕre* rom. *bea* ; lat. *posse* › rom. *putea*). Pînă astăzi mai apare *făcea* în loc de *face* (lat. *facĕre*), mai ales la copii. Mult mai

puternică este însă tendința de trecere a verbelor de conjugarea a II-a la a III-a: *rămîne* < lat. *remanēre*, *răspunde* < lat. *respondēre*, *teme* < lat. *timēre*, *ține* < lat. *tenēre*, *umple* < lat. *implēre*, au devenit ca și generale; *pare* < lat. *parēre*, *place* < lat. *placēre*, *vede* < lat. *uidēre* se răspîndesc în limba vorbită, înlocuind formele tradiționale de conjugarea a II-a. Cu toate sforțările lingviștilor, *a apare* (neologism din aceeași familie cu *a părea*) se generalizează sub această formă. Nu văd în aceasta un rău, căci, în definitiv, pentru economia limbii ar fi un cîștig dacă cel puțin una din cele două conjugări moarte ar fi eliminată.

Aici apare însă încă un efect dăunător al acțiunii școlii latiniste. În dorința lor de a aduce limba romînă înapoi la stadiul latin și, în același timp, în zelul lor de a adopta cuvinte latinești, adepții curentului pomenit au introdus masiv verbe latinești de conjugările moarte, încadrîndu-le în romînește în conjugările corespunzătoare. E vorba, în primul rînd, de formații cu prefix de la verbe care, sub forma simplă, se găsesc în romînește moștenite: *a conduce* alături de *a duce*, *a decădea* paralel cu *a cădea* etc. Acestea sînt exemplele cele mai bine justificate. Astăzi, am putea construi în romînește astfel de derivate cu prefix, chiar fără să copiem o formație străină. Alteori baza romînească este de-abia folosită astăzi sau e neanalizabilă pentru cineva care nu e lingvist, și totuși latiniștii au reușit să construiască după modelul ei noi derivate cu prefix: *deștinde* (lat. *descendere*) a dispărut încă din vechea romînă, dar a fost utilizat pentru a se adapta neologismul *descinde*; *purcede* (< lat. *procedere*) e un arhaism și nici un profan n-ar fi în stare să-l analizeze, totuși pe baza lui s-au adoptat alte derivate cu prefix ale latinului *cedere*, de exemplu *a precede*. Mai mult încă decît atîta, în unele cazuri romîna nu oferea nici un punct de sprijin, cît de șubred, și totuși a acceptat verbe noi de conjugarea a III-a: *depinde* (< lat. *dependere*), *include* (< lat. *includere*), *decide* (< lat. *decidere*). Prin aceasta romîna a fost împovărată cu elemente neregulate și neproductive, mergîndu-se împotriva tendințelor naturale ale limbii și împotriva interesului co-

[ectivității. Trebuie adăugat că multe din verbele neregulate astfel introduse au fost de la început respinse de masa vorbitorilor (*a corege* < lat. *corrigere*, după *a drege* < lat. *dirigere*) și chiar unele care au trăit un timp au fost apoi sau înlocuite cu formații de conjugarea I, sau pur și simplu eliminate. (*Corege* a cedat locul lui *corija*, *procede* a devenit *a proceda*, iar *a prefige* n-a lăsat nici o urmă.)

Încă o observație privitoare la conjugare. Multe dintre verbele împrumutate din limbile apusene nu au toate formele așteptate, fie că sînt defective și în limba de origine, fie că unele forme originare nu sînt adoptate în limba romînă. Astfel, de la *a detraca*, există *detracat*, *s-a detracat*, *e detracat*, dar nu se zice nici *se detracă*, nici *se detrachează*. Cam în același fel se petrec lucrurile cu *a consterna* și cu alte verbe. Astfel se ajunge ca aceste verbe să fie conjugate numai la formele compuse (ceea ce înseamnă, practic, că nu s-a împrumutat decît participiul). În aparență n-ar fi vorba decît de împrumutarea unor unități defective, dar în realitate e ceva mai grav: o întărire a flexiunii analitice, prin faptul că introducem formele compuse și le excludem pe cele simple. Aceasta ar putea constitui un embrion pentru un viitor sistem din care conjugarea sintetică ar fi eliminată.

Tendințe analoge apar și în formarea cuvintelor. Într-o vreme mai veche romîna forma liber adjective derivate de la substantive cu ajutorul sufixelor ca *-esc*, *-et*, *-nic* (cele două din urmă de origine slavă) și altele, pentru a arăta felul, materialul din care e format substantivul determinat și alte amănunte. Se zicea astfel *feciorelnic*, iar astăzi în vorbire se preferă *de fecioară*; tot așa în loc de *păsări băltărețe* se zice astăzi *păsări de baltă*, în loc de *muște căiești*, *muște de cal*. În alte cazuri se folosește un atribut în genitiv, de exemplu, față de mai vechiul *cetele îngerești*, astăzi s-ar spune *cetele îngerilor*. O comparație cu o limbă slavă arată ușor caracterul analitic, din acest punct de vedere, al limbii romîne. Chiar o limbă slavă analitică, cum e bulgara, prezintă peste tot adjective derivate acolo unde romîna

folosește substantive cu prepoziție; de exemplu bulg. *kontrolen punkt*, rom. *punct de control*.

Încă un amănunt în această privință. Romîna are mijloace sintetice de a forma adverbe : sufixul *-e* adăugat la rădăcina adjectivelor a fost moștenit din latinește, alipindu-se apoi special la adjectivele formate cu sufixul *-esc*, ceea ce a dus la formarea unui sufix adverbial *-ește*, cu care se pot forma adverbe atît de la adjective, cît și de la substantive (*viteaz*, *vitejește*; *bărbat*, *bărbătește*). Mai tîrziu a apărut un sufix adverbial *-iș*/*-îș* (*chior*, *chiorîș*), iar în secolul trecut s-a împrumutat sufixul romanic *-mente*, de care a fost vorba mai sus. Paralel s-a folosit întotdeauna și alt mijloc, anume forma neutră a adjectivului singular poate căpăta valoare de adverb (*bun*, *frumos*, *limpede*). Aceasta este astăzi formula cea mai mult folosită. Despre *-mente* am arătat că este ca și eliminat, *-iș*/*-îș* n-a fost niciodată prea productiv, iar astăzi e limitat la cele cîteva formații tradiționale, iar *-ește*, care este încă viu, își vede și el cîmpul de activitate redus, căci nu este aplicabil la neologismele recente. Un exemplu clar ne vor prezenta numele de limbi. Dacă în mod curent folosim pe *romînește*, *rusește*, *nemțește*, *franțuzește*, *englezește*, care sînt curente în vorbire, în schimb un cuvînt ca *persienește*, existent în trecut, nu mai poate fi folosit astăzi (zicem *limba persană*), iar în alte cazuri adverbul nici nu se poate construi (nu există *germănește*, *maghiarește*, pentru că numele mai vechi sînt *neamț*, *ungur*; dar nu zicem nici *albanezește*, *danezește*, *japonezește*).

Cred că acest fapt ne ajută să întrevedem cauza pentru care și adjectivele în *-esc* sînt astăzi mai puțin folosite. Acum 200 de ani se spunea curent *limba romînească*, iar astăzi nu se mai spune decît *limba romînă*, și la fel se petrec lucrurile cu celelalte limbi. În tinerețe, am fost surprins cînd am citit într-un ziar „cursa de ieri a fost cîștigată de un cal *francez*“, dar mi-am dat repede seamă că nu s-ar fi putut zice cal *franțuzesc*. Astăzi cred că forma fără sufix nu mai surprinde pe nimeni. În general, nu se mai fac derivate în *-esc* de la substantive care desemnează obiecte neînsuflețite (ca *pădure*, *masă*, *perete*, *creion*, *căruță*, *stîncă* etc.).

Ca ultim amănunt privind formarea cuvintelor. O tendință care se poate urmări încă din faza latină, dar care pare să se manifeste mai viguros în romînește decît în celelalte limbi romanice, este subordonarea verbului față de substantiv, în sensul că din ce în ce mai mult verbele sînt derivate de la substantive (sau adjective), în așa fel încît pare că aceasta devine o regulă. Într-o fază primitivă a indo-europenei, verbul este desigur adesea derivat din altă rădăcină decît substantivul apropiat ca înțeles (în felul perechii romînești *a dormi* — *somn*), apoi se formează tot mai mult verbul și substantivul din aceeași rădăcină, dar fără ca unul să fie subordonat celuilalt (de exemplu lat. *tĕgere* „a acoperi", *tēgula* „țiglă", *sugere* „a suge", *sucus* „suc"). În același timp însă se formează, după modele regulate, substantive de la verbe (nume de agent, nume de acțiuni etc., ca *lector* „cititor", *lectura* „citire" de la *legere* „a citi" etc.). Apar acum și verbe denominative, adică derivate de la substantive sau adjective (*pugnare* „a lupta" de la *pugnus* „pumn", *lenire* „a alina" de la *lenis* „lin"). Cu timpul, denominativele se înmulțesc și ajung să populeze conjugările regulate (a IV-a, apoi I-a), iar verbele primare rămîn în majoritate de conjugări neregulate (a II-a și a III-a), în general mai greu de reținut și deci de folosit. Pe diverse căi, din substantive derivate de la verbe se formează cu sufixe noi verbe care iau locul celor primare. De exemplu, în loc de *premere*, pe baza supinului *pressum*, se formează substantivul *pressura*, de unde apoi verbul romînesc *împresura*; la fel, în loc de *metiri*, pornindu-se de la supinul *mensum*, se formează substantivul *mensura*, de unde apoi verbul *mensurare*, devenit în romînește *a măsura*. Acesta nu este, de altfel, singurul tip de refacere a verbelor primare : de la *tremere* se formează adjectivul *tremulus*, iar de aici verbul *tremulare*, rom. *a tremura*; de la *turbo*, adjectivul *turbulus*, de unde verbul a *tulbura*. Formații verbale noi, pornite de la substantive verbale, pătrund în romînește și prin împrumut din alte limbi, atît romanice cît și neromanice : *a structura*, față de lat.

struere (cu substantivul *structura*), a *tortura*, față de lat. *torquere* (cu substantivul *tortura*) etc.

Subordonarea verbului față de substantiv este pusă în evidență și prin faptul că, din ce în ce mai mult, verbele sînt formate cu sufixe speciale, pornindu-se de la substantiv; sufixul *-u-* (*a rînd-u-i* de la *rînd*, *a pietr-u-i* de la *piatră* etc.), *-ăr-* (*a frunz-ăr-i* de la *frunză*, *a copil-ăr-i* de la *copil* etc.), mai vechi în limba noastră, și de asemenea sufixul *-is-* (*a aer-is-i* alături de *aer*), *-iz-* (*a stil-iz-a* alături de *stil*) etc., împrumutate mai de curînd. Din ce în ce mai mult se folosesc verbele terminate în *-ona*, ca *a staționa*, *a viziona*, în loc de *a sta*, *a vedea*.

Pe de altă parte, se folosesc și formații cu prefixe, care arată tot atît de clar că verbul e derivat de la un substantiv sau de la un adjectiv: *a în-noda*, *a în-tări*, de multe ori ambele procedee (prefixarea și sufixarea) fiind alăturate: *a în-gînd-ur-a*, *a dez-vin-u-i*.

În sfîrșit, la subordonarea verbului față de substantiv contribuie într-o măsură chiar cazurile în care, în realitate, substantivul a derivat de la verb. Este vorba de formațiile numite inverse sau regresive: după ce de la numeroase substantive s-au format derivate verbale, prin simpla alipire a caracteristicii conjugării (*linie*, *a lini-a*; *sticlă*, *a sticl-i*), s-a născut impresia că orice verb poate, dacă nu chiar trebuie să aibă la bază un astfel de substantiv; de aceea s-a desprins de la verb caracteristica conjugării și s-a ajuns astfel să se formeze un substantiv neutru sau, adăugîndu-se caracteristica declinării feminine, s-a format un substantiv feminin. Astfel de substantive, extrase din verbe, se găsesc în număr foarte mare în romînește, de exemplu *auz* din *a auzi*, *greș* din *a greși*, *simț* din *a simți*; *ceartă* din *a certa*, *joacă* din *a juca*, *trîntă* din *a trînti* etc. Sînt și multe formate de la verbe intrate recent în limbă; uneori atît substantivul, cît și verbul se regăsesc în limba de origine (*apel* și *a apela*, *comandă* și *a comanda*, toate din franțuzește) și în acest caz nu putem ști dacă nu cumva noi am introdus întîi substantivul, deși în limba de origine verbul este anterior substantivului; alteori sub-

stantivul este format în romînește, și atunci știm sigur că la început am avut numai verbul (*deranj* de la *a deranja*).

Numeroasele exemple de substantive postverbale dovedesc că vorbitorii simt nevoia de a avea un substantiv la baza verbului, pe de altă parte, prin însăși prezența lor, ele măresc numărul verbelor care, cel puțin aparent, provin de la substantive și întăresc astfel tendința pe care am discutat-o aici.

Ultima problemă pe care socotesc necesar să o mai discut este aceea a lexicului. Ca în orice limbă, acesta constituie și în romînă partea cea mai mobilă a limbii și reacționează prompt la toate schimbările din gîndirea oamenilor și din viața societății. De aceea, elementul moștenit din latinește nu mai constituie decît o minoritate în vocabularul limbii romîne. Mii de cuvinte noi, fie împrumutate din alte limbi, fie formate în romînește din elemente romînești, au pătruns în lexic în fiecare secol și poate chiar în fiecare deceniu. Aceste cuvinte nu sînt însă toate de aceeași valoare. Unele au intrat numai într-un grai regional, altele au devenit generale; unele au rămas limitate la o profesiune, altele au fost adoptate de marea masă a vorbitorilor, unele au fost elemente de jargon sau de argou, altele au devenit un bun al întregii colectivități. Unele au fost folosite într-o perioadă extrem de scurtă, poate numai cîțiva ani sau cîteva luni sau nici atîta, altele se păstrează pînă azi. Dacă ne referim la limba actuală, vom constata ușor că sînt unele cuvinte care de-abia încep să fie cunoscute și să se răspîndească, în timp ce altele de-abia dacă mai sînt știute de un mic număr de oameni, care nici ei nu le mai întrebuințează decît foarte rar sau de loc. Dacă luăm o pagină dintr-un dicționar istoric al limbii romîne, în care se cuprind toate cuvintele întîlnite în textele mai vechi, constatăm că de multe ori nu cunoaștem, din uzajul nostru actual, nici 10% din termenii înregistrați.

Și în vremea noastră intră masiv în limbă cuvinte străine. Începînd din secolul trecut, au pătruns în număr mare cuvinte internaționale, cele mai multe latinești și grecești sau formate de curînd din elemente

latinești și grecești. Ele ne-au venit, cum s-a văzut, întîi din greaca nouă și din rusă, apoi din apus, mai cu seamă din franțuzește. Cuvintele de acest soi sînt deosebit de numeroase în stilul publicistic, care e, desigur, cel mai important astăzi (toată lumea citește presa, ascultă emisiunile de radio etc.). Iată o telegramă transmisă de Agenția romînă de presă, Agerpres, și publicată în ziarul „Scînteia" din 27 iunie 1962 :

...„la Accra și-a continuat lucrările Adunarea internațională «O lume fără bombe», la care participă aproape 120 de reprezentanți ai opiniei publice și savanți din toate continentele, cu excepția continentului australian. Cele cinci comitete create de adunare și-au întocmit proiectele de rapoarte".

Este ușor de văzut că, exceptînd instrumentele gramaticale (conjuncții, prepoziții, verbe auxiliare, pronume etc.), aproape nu există cuvinte vechi. Sînt într-adevăr recente și internaționale următoarele : *continuat*, *internațională*, *bombe*, *participă*, *reprezentanți*, *opiniei*, *publice*, *savanți*, *continentele*, *excepția*, *comitete*, *create*, *proiectele*, *rapoarte*. Această situație nu e nicidecum accidentală : cu puțină bunăvoință s-ar găsi texte încă mai încărcate de neologisme. Judecînd însă după situația din secolele trecute, și constatînd că din noianul de cuvinte de împrumut folosite atunci au rămas destul de puține, trebuie să credem că nici împrumuturile de astăzi nu se vor menține decît în mică măsură.

Se impune deci să alegem, din uriașa masă a vocabularului, un număr relativ restrîns de cuvinte care durează de mult și care au toate șansele să continue a exista, cuvinte care sînt cunoscute și folosite de mai toți vorbitorii, au înțelesuri bogate, sînt întrebuințate în expresii frazeologice multiple și sînt folosite ca bază pentru derivarea de noi elemente de vocabular. Acest nucleu al vocabularului este numit fondul principal lexical ; el diferă de la o limbă la alta, chiar cînd e vorba de idiomuri aparținînd aceleiași familii, căci condițiile de viață nu sînt fără influență asupra lui : se înțelege că într-o țară maritimă fondul principal lexical va cuprinde termeni nautici, pe cînd

într-una muntoasă astfel de termeni nu vor apărea decît în mod cu totul excepțional.

Pentru a prezenta cîteva trăsături ale fondului principal lexical al limbii romîne, mă voi folosi de o statistică făcută acum cîțiva ani. E de la sine înțeles că o astfel de statistică nu poate avea un caracter strict și precis, căci nu există nici un mijloc de a stabili unde se termină cuvintele importante și unde încep cele mai puțin interesante. De aceea, statistica s-a folosit pe rînd de criterii ceva mai largi sau mai strînse, astfel încît s-au creat trei sfere concentrice ale vocabularului, cea mai largă cuprinzînd cam 1 500 de cuvinte, iar cea mai strîmtă cam 1 000. De adăugat că din fiecare familie, dacă legătura de înțeles între elementele ei este percepută, s-a acceptat un singur cuvînt, de obicei cel de bază, socotit ca reprezentativ și pentru derivate. În sfîrșit, trebuie să spun că statistica a fost alcătuită cu mijloace empirice; totuși, o cercetare ulterioară care a stabilit frecvența cuvintelor în diverse texte, folosindu-se de astă dată de numărători stricte, a ajuns exact la aceleași rezultate.

Iată acum cîteva concluzii scoase din examinarea listelor stabilite așa cum s-a arătat mai sus. Elementul latin în fondul principal lexical al limbii romîne este evaluat la 60 pînă la 66% (procentul crește, în mod semnificativ, pe măsură ce restrîngem numărul total al cuvintelor); elementul slav se cifrează la aproximativ 20%, procent deosebit de mare dacă ținem seamă că e vorba de împrumuturi. Elementul internațional cuprinde mai puțin de 3% în cercul cel mai strîns, dar se ridică la aproape 6% în cercul mai larg. Împrumuturile din alte limbi sînt toate reprezentate prin cifre mai mici.

În ce privește elementul latin al limbii romîne, se poate constata că e vorba în general de cuvinte care și în latinește erau vechi, căci din totalul lor, aproximativ 70% au etimologie indo-europeană, deci au în limbă o vechime de cel puțin cîteva mii de ani. Este remarcabil că printre cuvintele latinești care nu au etimologie indo-europeană, aproximativ 6% au fost împrumutate de romani din grecește.

Cuvintele din fondul principal joacă un rol conservator, nu numai în vocabular, ci în toate compartimentele limbii. Ele împiedică, pe de o parte, schimbarea prea rapidă a lexicului, care ar fi dăunătoare pentru înțelegerea între oameni; pe de altă parte, asigură stabilitatea fonemelor, căci cuvintele străine, nepătrunzînd decît cu mare greutate în fondul principal, sînt adesea eliminate și deci nu reușesc să deprindă pe vorbitori cu fonemele străine; de asemenea, cuvintele din fondul principal, prin faptul că sînt mult folosite, se păstrează vii în memoria oamenilor, cu formele lor arhaice și cu modurile de construcție sintactică. În acest fel, deși în limbă se introduc noi tipuri, mai simple și mai regulate, de organizare a frazelor și forme morfologice mai sistematice, ele nu se pot generaliza decît cu o extrem de mare încetineală, deoarece sute și mii de ani își prelungesc existența cuvintele din fondul principal, organizate după modelele vechi. Am văzut un exemplu limpede în flexiunea verbală romînească: conjugarea I și a IV-a nu s-au putut încă generaliza, deoarece verbele de conjugarea a II-a și a III-a, grupînd aproape fără excepție verbe din fondul principal lexical, nu cedează terenul decît pas cu pas și chiar cu unele reveniri.

Printre cuvintele din fondul principal se remarcă un mare procent de abstracte, lucru explicabil. Cuvintele concrete, fiind mai direct legate de obiecte și fenomene, de societate, sînt în același timp mai mult supuse schimbărilor în strînsă dependență de schimbările produse în viața socială. Cele abstracte, dimpotrivă, se bucură de o relativă autonomie, ele reușind adesea să se mențină, în ciuda schimbărilor suferite de obiecte, prin aceea că înțelesul cuvintelor, mai larg, izbutește să se adapteze la noile realități.

În sfîrșit, e de remarcat că cuvintele din fondul principal lexical, avînd în spatele lor o lungă perioadă de folosire și deci de adaptare la nevoile limbii, au reușit, în cele mai multe cazuri, să se debaraseze de tot ce putea părea inutil în componența lor fonologică și astfel nu depășesc o anumită lungime: în romînește

aproape trei sferturi din ele sînt formate din una sau din două silabe, ceea ce constituie, evident, un avantaj pentru cei care le folosesc.

Rezumînd cele expuse aici, vom constata că limba latină, trecînd de la sistemul fonologic cu 10 vocale la cel cu 5, a trebuit să compenseze această reducere a posibilităților de construire a silabelor prin înmulțirea numărului de silabe a cuvintelor, ceea ce se acordă cu tendința de a forma mereu derivate noi, în special abstracte. În același timp are loc o trecere continuă de la elementele sintetice la elemente analitice, ceea ce permite părăsirea unor desinențe care lungeau cuvintele și înlocuirea lor cu particule separate, în general scurte. Limba romînă a reținut unele trăsături sintetice pierdute în celelalte limbi romanice (de exemplu, mai mult ca perfectul indicativ), dar în ansamblu a mers și ea pe calea dezvoltării trăsăturilor analitice : forme verbale compuse, prepoziții în loc de desinențe nominale, folosirea pronumelor reflexive pentru a îmbogăți conținutul lexical al verbelor, toate acestea însoțite de o remarcabilă regularizare a formelor de organizare a morfologiei. Pentru a evita lungirea nemăsurată a cuvintelor, se folosește faptul că s-a înmulțit considerabil numărul consoanelor. Fuziunea desinenței cu rădăcina, în numeroase situații, cum și alternanțele vocalice, au făcut ca, la un moment dat, fiecare amănunt gramatical să fie marcat în mai multe feluri. Fără ca această stare să fi fost în întregime eliminată, astăzi această tendință nu mai joacă un rol activ. În materie de formare a cuvintelor, trebuie să fie semnalată dezvoltarea derivării cu prefixe, apariția compunerii, încă puțin extinsă, și numărul mare de formații regresive.

Transplantată în răsăritul Europei, înconjurată de limbi neromanice, romîna a suferit influențe din partea acestora, în primul rînd din partea limbilor slave, ceea ce în parte s-a soldat cu rezultatul paradoxal că și-a păstrat mai bine caracterul latin decît celelalte limbi romanice. În continuare, a suferit influențe din partea limbii latine și a limbilor romanice apusene, astfel că, ținînd seamă și de tendințele moștenite, care au putut

fi la un moment dat încetinite, dar nu desfiinţate, romîna a mers în ansamblu totuşi pe linia romanică. Istoria unui cuvînt poate ilustra, din întîmplare, întreaga evoluţie a limbii. Latinescul *domesticus* a fost păstrat în vechea romînă sub forma aşteptată, *dumeastec*; intervenind influenţa slavului *domaštĭnĭ*, care avea acelaşi înţeles, cuvîntul nostru s-a transformat în *domesnic*, ajungînd astfel din nou la o formă foarte apropiată de cea latină; în cele din urmă, sub influenţa originalului latinesc şi a reprezentanţilor săi romanici, s-a ajuns la forma actuală *domestic*, care este aproape identică cu punctul ei de plecare latin.

BIBLIOGRAFIE

Principalele lucrări apărute în ultimii ani, de folos pentru a cunoaşte evoluţia limbii romîne :

Istoria Romîniei, vol. I, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1960

Gramatica limbii romîne, 2 volume, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1954. În momentul de faţă este sub tipar o nouă ediţie dezvoltată şi îmbunătăţită.

Dicţionarul limbii romîne moderne, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1958. Din păcate etimologiile, sumare, nu sînt de toată încrederea.

Atlasul lingvistic romîn, serie nouă, vol. I şi II, Bucureşti, 1956; vol. III, Bucureşti, 1962; vol. IV se pregăteşte pentru tipar; *Micul atlas lingvistic romîn*, serie nouă, vol. I, 1956. Publicaţii ale Academiei R.P.R.

Ov. Densusianu, *Istoria limbii romîne*, vol. I şi II, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1962.

Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1954.

Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, ediţia a II-a, Editura Ministerului Învăţămîntului, Bucureşti, 1956.

E. Petrovici, *Influenţa slavă asupra sistemului fonemelor limbii romîne*, Bucureşti, 1956.

Eugen Seidel, *Elemente sintactice slave în limba romînă*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1958.

Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, vol. I, ediţia a III-a, Bucureşti, 1960, vol. II, ediţia a III-a, Bucureşti, 1962. Volumul al treilea, Editura Ştiinţifică, ediţia a IV-a, Bucureşti, 1962, ambele în Editura Academiei R.P.R. Volumul al patrulea şi al şaselea există numai în ediţii mai vechi, iar volumul al cincilea nu a apărut.

Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, variantă nouă, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1960.

B o r i s C a z a c u, *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, E.S.P.L.A. București, 1960.

A l. R o s e t t i — B. C a z a c u, *Istoria limbii romîne literare*, vol. I, Editura Științifică, București, 1961.

I. C o t e a n u, *Romîna literară și problemele ei principale*, Editura Științifică, București, 1961.

I. C o t e a n u, *Elemente de dialectologie a limbii romîne*, Editura Științifică, București, 1961.

N. A. U r s u, *Formarea terminologiei științifice romînești*, Editura Științifică, București, 1962.

Redactor responsabil de carte: ANCA UDIȘTEANU
Tehnoredactor: SABĂU ANA

Dat la cules 6.VI.1963. Bun de tipar 30 VIII. 1963. Tiraj 15.000+120 ex. broșate. Hîrtie semivelină de 65 g/m². Format 54×84/16. Coli edit. 4,18. Coli tipar 5,00 A. 6356. Indici de clasificare zecimală: Pentru bibliotecile mari 4 R (09). Pentru bibliotecile mici 4.

Tiparul executat sub comanda nr. 1249 la Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918", B-dul Ilie Pintilie nr. 58—60, București — R.P.R.,

Lei 1,75